

τηνιακά

συμμεικτά

ΤΡΙΜΗΝΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ

Κώστα Δανούση, *Τα Τελωνεία των Κυκλάδων* • *Η Τήνος του Bernard Randolph* • *Έργα Νικολάου Περάκη* • *Μαρίας Μιλτ. Πρωτοπαπά, Το Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Εναγγελιστρίας Τήνου και οι καλλιτεχνικές συλλογές του* • *Κώστα Δανούση, Παραχωρήσεις αδειών μεταλλείων στην Τήνο (1862 - 1905).*

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ

Τα αρχεία αποτελούν τη βασική παρακαταθήκη της συλλογικής μνήμης και σαν τέτοια, συνήθως, ελκύουν το ενδιαφέρον των επιστημονικών και κρατικών φορέων, των αρχών τοπικής αυτοδιοίκησης, αλλά και άλλων μαζικών φορέων. Αυτό ισχύει σε κάθε συγκροτημένη με κάποιες στοιχειώδεις αρχές ορθολογισμού χώρα, εκτός από την Ελλάδα, όπου ουδέποτε λήφθηκε «εγκάρδια» μέριμνα για τα πολύτιμα αυτά τεκμήρια του παρελθόντος μας. Περίσσεψε μια εθνικιστική ρητορική, μια κενή παντός περιεχομένου αρχαιοπληξία —αχ αυτοί οι αρχαίοι ημών πρόγονοι!—, αλλά επί της ουσίας ουδέν. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), παρά την ηρωική πράγματι προσπάθεια των λιγοστών υπαλλήλων, τράστιος όγκος αρχειακού υλικού παραμένει αταξινόμητος ή απομονωμένος σε δυσπρόσιτες αποθήκες. Στην ελληνική περιφέρεια οι επιτόπιες (κατά νομούς συνήθως) υπηρεσίες των ΓΑΚ αγωνίζονται να ταξινομήσουν ό,τι παρέλαβαν και να αποκτήσουν νέες αρχειακές ενότητες, δηλαδή μη ενεργό πλέον αρχείο δημοσίων υπηρεσιών, όπως ο νόμος επιβάλλει. Τι, όμως, παρέλαβαν; Εδώ θα πρέπει να πούμε: «*Θεός φυλάξει!*».

Η κουλτούρα της ελληνικής γραφειοκρατίας (κράτους, τοπικής αυτοδιοίκησης, εκκλησίας) «*αντιστεκόμενη υπερηφάνως και σθεναρώς στην επικατάρατη Δύση*», προτίμησε και εδώ το «*τουρκικόν φακίολιον*», τούτέστιν μεθερμηνευόμενον ελληνιστί «*έκανε τα πάντα μάχαλο*». Βέβαια, υπήρξαν κάποιοι γραφικοί φουκαράδες, όπως, πρώτος εξ όλων, ο αιμίμηστος Ιωάννης Βλαχογιάννης, που περιφέρονταν μεταξύ παντοπωλείων και παλαιοπωλείων για να σώσουν ό,τι προλάβαιναν.

Από τη γενικότερη αυτή κατάσταση δε θα μπορούσε να ξεφύγει η επαρχία μας. Αρχής γενομένης από το αρχείο της πάλαι ποτέ Αρχιεπισκοπής Τήνου (έως το 1833), το οποίο, επιβεβαιωμένα, κατευθύνθηκε μετά την κατάργησή της στα παντοπωλεία της πόλης για το «*ευσεβές και εθνοσωτήριο*» έργο του περιτυλίγματος ρεγκών και σαρδέλων, έως τα αρχεία των ενοριών και των πρώην Δήμων (1912) και Κοινοτήτων (1998) η κατάσταση είναι άκρως απογοητευτική. Αν εξαιρέσουμε μέρος του αρχείου του τέως Δήμου Πανόρμου, όπου σώζονται όλα τα Πρακτικά του ΔΣ από το 1835 και εξής, και του Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας, η συνολική κατάσταση προκαλεί ντροπή! Το αρχείο του πρώην Δήμου Σωσθενίου μάλλον εξαφανίστηκε, το αρχείο του πρώην Δήμου Περαιάς ίσως σώζεται σε κάποια αποθήκη του Γεωργικού Συνεταιρισμού της Κώμης, αλλ' ουδείς ενδιαφέρεται! Τα αρχεία των ενοριών —ό,τι τέλος πάντων σώθηκε— είναι δυσπρόσιτα, αφού βρίσκονται στην αυθαίρετη εξουσία των τοπικών εφημερίων.

Η κατάσταση έχει φτάσει στα όριά της. Οι Δήμοι, οι ενορίες, οι συνεταιρισμοί, τα σωματεία και οι λοιποί δημόσιοι, δημοτικοί ή μαζικοί φορείς θα πρέπει να κατανοήσουν ότι τα μνημεία αυτά της συλλογικής μνήμης δεν τους ανήκουν. Ανήκουν στο σύνολο, ανήκουν στο αύριο.

Οι ρητορείες περίσσεψαν. Χρειάζεται, πλέον, έμπρακτο ενδιαφέρον...

ΤΗΝΙΑΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Τρίμηνη περιοδική έκδοση έρευνας της ιστορίας και πολιτισμού της Τήνου. Περίοδος δεύτερη — Αρ. τχ. 8 — Απρίλιος - Ιούνιος 2007. Εξώφυλλο: Γυναίκα από το Αρχιπέλαγος (Bernand Randolph, 1687). Εκδότης - Διεύθυνση σύνταξης: Κώστας Δανούσης, Κ. Λομβάρδου 108, 114 74 Αθήνα, τηλ. 210 6448.989 & 6974 814 871. E-mail:

costas_danousis@yahoo.com. Διανέμεται δωρεάν.

«ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ»*

Παρακινήμένοι από τις ολοένα και πιο συχνές επεμβάσεις της πολιτικής στην εκτίμηση των γεγονότων του παρελθόντος και από τις νομικές διαδικασίες όσον αφορά στους ιστορικούς και τους σκεπτόμενους ανθρώπους, θεωρούμε επιβεβλημένο να υπενθυμίσουμε τις ακόλουθες αρχές:

Η ιστορία δεν είναι θρησκεία. Ο ιστορικός δεν δέχεται κανένα δόγμα, δε σέβεται καμιά νομική απαγόρευση, δεν αναγνωρίζει taboos. Μπορεί να είναι ενοχλητικός.

Η ιστορία δεν είναι ηθική. Ο ρόλος του ιστορικού δεν είναι να εγκωμιάζει ή να καταδικάζει· εξηγεί.

Η ιστορία δεν είναι δούλη της επικαιρότητας. Ο ιστορικός δεν επιβάλλει στο παρελθόν σύγχρονα ιδεολογικά σχήματα και δεν εισάγει στα συμβάντα του παρελθόντος τις ευαισθησίες του σήμερα.

Η ιστορία δεν είναι μνήμη. Ο ιστορικός μέσα από μια επιστημονική διαδικασία συγκεντρώνει τις αναμνήσεις των ανθρώπων, τις συγκρίνει μεταξύ τους, τις αντιπαράβάλλει με έγγραφα, αντικείμενα και ίχνη και αποκαθιστά τα γεγονότα. Η ιστορία σέβεται τη μνήμη, δεν την υποβαθμίζει.

Η ιστορία δεν είναι ζήτημα νομικό. Σε ένα ελεύθερο κράτος δεν ανήκει στην αρμοδιότητα του Κοινοβουλίου, μήτε των δικαστικών αρχών, να καθορίζουν την ιστορική αλήθεια.

Η πολιτική του κράτους, και όταν εμπνέεται από τις καλύτερες προθέσεις, δεν είναι η πολιτική της ιστορίας.

Κατά παράβαση αυτών των αρχών κάποια άρθρα των ακολούθων νόμων —ειδικότερα των νόμων της 13 Ιουλίου 1990, της 29 Ιανουαρίου 2001, της 21 Μαΐου 2001 και της 23 Φεβρουαρίου 2005—, υπό την απειλή πλέον κυρώσεων, περιόρισαν την ελευθερία του ιστορικού ως προς το τι οφείλει να ερευνήσει, ως προς το τι οφείλει να βρει, καθορίζοντάς του μεθόδους και θέτοντάς του όρια.

Απαιτούμε, λοιπόν, την κατάργηση των άρθρων αυτών που απαξιώνουν ένα δημοκρατικό καθεστώς.

* Το κείμενο αυτό, με τον τίτλο «Liberte pour l'histoire», υπογράφηκε από Γάλλους ιστορικούς και δημοσιεύθηκε στο γαλλικό και ευρωπαϊκό τύπο, όταν η Γαλλική Εθνοσυνέλευση επέβαλε με νόμο να διδάσκονται στα σχολεία οι ευεργετικές επιπτώσεις της [γαλλικής] αποικιοκρατίας. Η πρακτική αυτή, με αρχική αφορμή τους αρνητές του Ολοκαυτώματος του εβραϊκού λαού, έχει καταστεί σχεδόν παγκόσμιο φαινόμενο. Στη χώρα μας είχαμε πρόσφατα τη απόσυρση του βιβλίου ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού κάτω από την πίεση εκκλησιαστικών και εθνικιστικών κύκλων. Η ιστορική, όμως, αλήθεια δεν καθορίζεται με νομοθετικές διατάξεις, κραυγές και τρομοκρατία. Την αναζητά και την κρίνει η επιστημονική κοινότητα και μόνον αυτή.

Ο έλεγχος της μνήμης είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο. Όχι μόνον οι λογής - λογής εξουσίες, αλλά και οι κοινωνίες —ιδίως εκείνες που αισθάνονται ανασφαλείς— καταφεύγουν στην πρακτική αυτή, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη νομιμοποίηση του παρόντος τους. Και η Τήνος δεν εξαιρείται, ειδικά σε ό,τι έχει να κάνει με τη Βενετοκρατία και την Εύρεση της εικόνας του Ευαγγελισμού. Γι' αυτά, όμως, σε άλλο τεύχος...

Κώστας Δανούσης

ΤΑ ΤΕΛΩΝΕΙΑ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ

Η επιβολή δασμών πάνω στα εισαγόμενα και τα εξαγόμενα προϊόντα υπήρξε μια πανάρχαια τακτική, η οποία έλαβε, άλλη άλλοτε μορφή, ανάλογα με την πολιτική του ηγεμόνα ή της κυβέρνησης κάθε τόπου. Στις Κυκλάδες, στα χρόνια της Βενετοκρατίας και του Δουκάτου της Νάξου (και των άλλων ανεξάρτητων ή ημιανεξάρτητων ηγεμόνων), απέκτησε αναμφίβολα μια ορθολογική οργάνωση. Μετά το πέρασμα των Κυκλάδων στην άμεση οθωμανική κυριαρχία και την παροχή σχετικών προνομίων κάθε τοπική κοινότητα αντιμετώπισε διαφορετικά, ανά εποχή και σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες, το ζήτημα. Όσο και αν φαίνεται παράξενο, οι τοπικές κοινότητες, μέσω της δασμολογικής πολιτικής τους, άσκησαν «αναπτυξιακή και κοινωνική» πολιτική. Ενθάρρυναν π.χ. το εμπόριο ή ενίσχυσαν τις λαϊκές τάξεις.

Στην Τήνο, κατά βάση, η εισαγωγή και η εξαγωγή εμπορευμάτων από ντόπιους ήταν κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας ελεύθερη δασμών. Βέβαια, κατά καιρούς, ανάλογα τις ανάγκες, επιβάλλονταν δασμοί (κουμέρκι), αλλά μόνον στα εισαγόμενα από ξένα καϊκια εμπορεύματα (κουμέρκι των ξένων). Διαβάζουμε, αίφνης, σε έγγραφο εκλογής προεστών του 1806: «... επειδή δε και η σκάλα της πιάτζας μας και αι λοιπαί της νήσου έμειναν έως τώρα φράγκα και ελεύθερα εις το κουμέρκι των ξένων, δια τούτο και ημείς εκ συμφώνου αποφασίζομεν να ήναι έως τέλους του χρόνου όλα τα καϊκια όπου φέρνουν πράγμα να πωλήσουν ελεύθερα από κουμέρκι, πλην οι διορισθεντες προεστώτες... να ήναι υπόχρεοι όχι μόνον να παραστέκωνται να μένη το κάθε είδος εις την πιάτζαν τρεις ημέρας, δια να αγοράζη πρώτον ο κοινός λαός...»¹. Υπήρχαν βέβαια και περίοδοι επιβολής δασμών, όπως βλέπουμε στον προϋπολογισμό του 1801, όπου σημειώνεται ότι «το τελωνείον των ξένων πωληθέν εις δημοπρασίαν δια 1450 γρόσια»².

Στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 ενοικιάσθηκαν τα έσοδα των τελωνείων όλων των νησιών, πλην όμως δεν έχουμε ειδικότερες πληροφορίες για το ύψος τους και τις πηγές προέλευσης. Ο Ιωάννης Καποδίστριας, με ελάχιστα μέσα και βοήθεια, κατέβαλε τιτάνιες προσπάθειες να οργανώσει «κράτος». Ένας τομέας, στον οποίο όφειλε να αποδώσει ιδιαίτερη προσοχή ήταν εκείνος των δημοσίων εσόδων, τα οποία, εξαιτίας της έκρυθμης κατάστασης (επανάσταση, εμφύλιες συγκρούσεις), είτε δεν εισπράττονταν είτε εισπράττονταν μεν πλην όμως δεν έφταναν στο δημόσιο ταμείο. Τα μέτρα που έλαβε πιθανόν δεν είχαν την τεχνική αρτιότητα εκείνων της βαναρικής διακυβέρνησης, είχαν όμως ρεαλιστική βάση. Δεν είναι εξ άλλου τυχαίο ότι τα εισπρακτικά μέτρα των Βαυαρών το 1833 οδήγησαν τους χωρικούς σε διαμαρτυρίες και σε εξέγερση στην Τήνο. Στον τομέα των τελωνειακών εσόδων προέβη σε μια σημαντική ρύθμιση. Έπαυσε την ενοικίαση της εισπραξης των τελωνειακών δασμών και την ανάθεσε σε υπαλλήλους προς άμεσο όφελος του δημοσίου ταμείου³ υπό την εποπτεία των Εκτάκτων Επιτρόπων και προσωρινών Διοικητών. Δεν προχώρησε στη διοργάνωση ξεχωριστής, με κεντρική αναφορά, Υπηρεσίας, αλλά ρύθμισε το ζήτημα των κατ' είδος εξαγομένων και εισαγομένων αγαθών δασμών, καθορίζοντας δασμολόγιο (ταρίφα)⁴. Έχει μάλιστα διασωθεί ο κατάλογος των υπαλλήλων που επιφορτίστηκαν την υπηρεσία αυτή⁵. Στις Κυκλάδες υπεύθυνοι για την εισπραξη των τελωνειακών δασμών διορίστηκαν οι:

- Σύρα: Παντολέον Πλατύς (Χίος) και Ιωάννης Σέρρος (Υδρα).

- Σέριφος: Αναγνώστης Διαλέτης (Δ. Ελλάς).
- Θερμιά: Αναστάσιος Βραγκομάνος (Μήκωνος⁶).
- Κέα: Νικόλαος Δ. Ζάκα (Υδρα).
- Άνδρος: Κων. Καράλης (Χίος).
- Τήνος: Χαράλαμπος Στεκούλης⁷ (Κεφαλληνία).
- Νάξος: Αναστάσιος Μουδρινός (Κέρκυρα).
- Πάρος και Αντίπαρος: Νικόλαος Α. Βόκος (Υδρα).
- Ίος: Αποστολάκης Αλεξάνδρου (Πέτσαι).
- Σίφνος: Βασίλειος Αθανασίου (Αίνος).
- Μήλος: Ηρακλής Βανζάκη (Σμύρνη).
- Σαντορίνη: Πανατελής Κ. Παντελή (Υδρα)

Ατυχώς, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, με την 19.632/ 14.3. 1832 κυβερ-

1836

α/α	Ανώτερα Τελωνεία	Τάξεις	Υποτελωνεία	Τάξεις	Τελωνειακοί Σταθμοί	Τελωνειακά Φυλακεία
1	Σύρα	1	Κέα Κύθνος Μύκωνος Σέριφος	1 1 1 3		
10	Νάξος	3	Πάρος	2	Αντίπαρος Κέφαλος Παρουκία	
11	Τήνος	3	Άνδρος Κόρθι Γαύριον Πάνορμος	1 3 3 3		
12	Θήρα	2	Αμουργός Ίος Κίμηλος Μήλος Σίφνος	2 2 2 1 2	Ανάφη Φολέγανδρος Σίκυκος	

νητική απόφαση, εκτίθενται και πάλι σε δημοπρασία τα τελωνειακά έσοδα της επικράτειας, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων της Σύρου, τα οποία ήσαν ιδιαίτερα υψηλά, αφού το νησί ήταν —και εξακολούθησε για αρκετές δεκαετίες να είναι— το κύριο λιμάνι της χώρας.

Το σύστημα αυτό εξακολούθησε μέχρι το 1836, όταν για πρώτη φορά η Αντιβασιλεία αποπειράθηκε να ρυθμίσει το ζήτημα της τελωνειακής οργάνωσης σε κεντρική βάση. Φαίνεται, όμως, ότι παρά το γεγονός ότι είχε την αναγκαία τεχνοκρατική υποστήριξη και τη γνώση του τόπου —είχε ήδη εφαρμοστεί το ΒΔ «Περί Δήμων του κράτους»— άργησε επί επτά χρόνια (1843) για να φτάσει σε μια οριστική ορθολογική διοργάνωση του τελωνειακού συστήματος. Με το ΒΔ της 18 (30).9. 1836 «Περί διοργανισμού της εξωτερικής τελωνειακής διεύθυνσεως» (ΦΕΚ 51) η χώρα διαιρέθηκε σε 25 Τελωνεία με τα αναγκαία Υποτελωνεία, Τελωνειακούς Σταθμούς και Φυλακεία. Τα τελωνεία και τα υποτελωνεία, ανάλογα με τον όγκο των εργασιών που

1842						
α/α	Τελωνεία	Τάξις	Υποτελωνεία	Τάξις	Τελωνειακοί Σταθμοί	Φυλακεία
5	Σύρα	1	Κέα Κύθνος Μύκωνος Σέριφος Σίφνος Κίμηλος Μήλος	2 3 2 3 2 3 1		Σαράλια Φάρος
6	Νάξος	3	Πάρος (Παροικία)	2	Αντίπαρος Κέφαλος Νάουσα	Απείρανθος Φιλότιον
7	Τήνος	3	Άνδρος Κόρθιον Γαύριον Πάνορμος	1 3 3 3		
8	Θήρα	2	Αμουργός Ίος	2 2	Ανάφη Φολέγανδρος Σίκυνος	Αθήναιον Ακρωτήριον Επάνω Μεριά Εμπόριον Γωνία

1843						
α/α	Τελωνεία	Τάξεις	Υποτελωνεία	Τάξεις	Τελωνειακοί Σταθμοί	Φυλακεία
5	Σύρα	1	Κέα Μύκωνος Σίφνος Μήλος Νάξος	2 2 2 2 1	Κίμηλος Νάουσα Παροικία	Κύθνος Σέριφος Απείρανθος Φιλώτιον Αντίπαρος Κέφαλος
6	Τήνος	3	Άνδρος	1	Κόρθιον Γαύριον Πάνορμον	
7	Θήρα	2			Αμουργός Ίος	Ανάφη Φολέγανδρος Σύκινος Αθήναιον Επάνω Μεριά

διεκπεραίωναν διακρίθηκαν σε τρεις τάξεις. Για το Τελωνείο της Σύρας λήφθηκε ιδιαίτερη μέριμνα. Έτσι στις Κυκλάδες λειτούργησαν τέσσερα τελωνεία (Σύρου, Νάξου, Τήνου και Θήρας), 14 υποτελωνεία και 6 τελωνειακοί σταθμοί (βλέπετε οικείο πίνακα). «Προς διευκόλυνσιν της συναλλαγής» επετράπη η εισαγωγή και ο εκτελωνισμός ξένων προϊόντων σε ορισμένα υποτελωνεία, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνονται και εκείνα της Αμοργού, της Άνδρου, της Ίου, της Κιμώλου, της Μήλου, της Μυκόνου, της Πάρου και της Σίφνου.

Το 1842, με το ΒΔ της 2ας Ιουνίου (ΦΕΚ 12) «Περί οργανισμού των τελωνείων του κράτους» επήλθαν κάποιες αλλαγές στη διοικητική οργάνωση της τελωνειακής υπηρεσίας. Στις Κυκλάδες παρέμειναν τα παραπάνω 4 τελωνεία, πλην, όμως, επήλθαν αλλαγές στα υποτελωνεία και ιδρύθηκαν 9 φυλακεία, από τα οποία τα 5 στη Θήρα. Και με το διάταγμα αυτό, για την «ευκολίαν του εμπορίου», επετράπη η εκτελωνισή εμπορευμάτων και από ορισμένα υποτελωνεία, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνονταν και εκείνα της Αμοργού, Άνδρου, Ίου, Κέας, Κιμήλου, Μήλου Μυκόνου, Πάρου και Σίφνου.

Το διάταγμα αυτό δεν έμελλε να ευδοκιμήσει και πολύ σύντομα αντικαταστάθηκε με το ΒΔ της 8.6. 1843 «Περί σχηματισμού και διαιρέσεως των τελωνείων του κράτους» (ΦΕΚ 18), το οποίο αποδείχθηκε το πλέον μακρόβιο νομοθέτημα για τον

τομέα αυτό, καθορίζοντας τον Οργανισμό των Τελωνείων έως και τη δεύτερη δεκαετηρίδα του Κ' αιώνα. Σύμφωνα με αυτό τα τελωνεία της επικρατείας διαιρέθηκαν σε έξι Τμήματα, ένα από τα οποία ήταν εκείνο της Σύρας, στο οποίο υπάγονταν τα τελωνεία της Σύρας, της Τήνου και της Θήρας (6 υποτελωνεία, 8 τελωνειακοί σταθμοί και 11 φυλακεία, όπως ο παρατιθέμενος πίνακας). Η νέα οργάνωση υπήρξε αναμφίβολα περισσότερο λειτουργική, πλην, όμως, δημιουργεί προβλήματα στην ιστορική έρευνα, επειδή οι καταγραφές των τελωνειακών εσόδων του νομού γίνονται κατά τελωνεία και έτσι τα στοιχεία δεν προσφέρονται για αξιολόγηση. Παρά ταύτα μας επιτρέπουν κάποιες ενδεικτικές εκτιμήσεις.

Η επόμενη σημαντική αλλαγή στον Οργανισμό των Τελωνείων επήλθε μετά τη μεταρρύθμιση που έφεραν οι Νόμοι 928/1917 «Περί Οργανισμού της Τελωνειακής Υπηρεσίας», 1165/1918 «Περί Τελωνειακού Κώδικα» και 1166/1918 «Περί συστάσεως Σώματος Τελωνειακής Αστυνομίας»⁸. Οι διοικητικές αλλαγές υλοποιήθηκαν με το ΠΔ της 2.12. 1925 και έτσι στις Κυκλάδες έχουμε:

- (α) Το Τελωνείο Σύρου (Α' βαθμού) με έξι Υποτελωνεία (Άνδρου, Κέας, Μήλου, Σερίφου, Σίφνου και Τήνου), τρία Τελωνοσταθμαρχεία (Κορθίου, Μυκόνου, Πανόρμου) και έντεκα Τελωνοφυλακεία (Ποσειδωνίας, Μεγάλου Λιβαδίου, Δήλου, Δρυπίδος, Κιμώλου, Κινίου, Κύθνου, Μπατσίου, Υστερνίων, Πλατύγιαλου [Σίφνου] και Γαυρίου).
- (β) Το Τελωνείο Θήρας (Γ' βαθμού) με δύο Υποτελωνεία (Αμοργού και Οίας), ένα Τελωνοσταθμαρχείο (Ιου) και οκτώ Τελωνοφυλακεία (Αιγιάλης, Ανάφης, Θηρασίας, Κουφονησίω, Αγίου Νικολάου, Σικίνου, Φηρών και Φολεγάνδρου), και
- (γ) Το Τελωνείο Νάξου (Γ' βαθμού) με ένα Υποτελωνείο (Παροικίας Πάρου) και πέντε Τελωνοφυλακεία (Κεφάλου και Ναούσης Πάρου, Απόλλωνος και Μουτσούνας Νάξου και Αντιπάρου).

**ΕΣΟΔΑ ΤΩΝ ΤΕΛΩΝΕΙΩΝ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ
ΑΠΟ ΝΟΕΜΒΡΙΟ 1830 ΕΩΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ 1831**

Νησιά	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Τελ. άλατος	Στατήρ	Σύνολο
Άνδρος	3078.07	1356.48	169.60	4.76	4608.91
Κέα	223.93	1420.98	-	-	1644.91
Μήλος	484.14	106.66	708.40	-	1299.20
Μύκονος	1191.71	255.72	(;)	5	1586.86
Νάξος	1085.69	793.71	-	10	1889.40
Πάρος	139.20	1174	-	-	1313.20
Σαντορίνη	3309.26	79.23	192.64	-	3581.13
Σύρος	161149.01	2511.36	488.40	1109.21	165257.98
Τήνος	3756.02	593.49	-	-	4349.51
Σύνολο	174417.03	8291.63	1559.04	1128.97	185513.10

ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΑ ΕΣΟΔΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1879 - 1881**1879**

ΤΕΛΩΝΕΙΑ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ	ΔΙΑΜΕΤΑ-ΚΟΜΙΣΗ	ΛΑΘΡΕ-ΜΠΟΡΙΟ	ΕΓΓΕΙΟΙ ΦΟΡΟΙ	ΔΙΚΑΙΩ-ΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ
ΣΥΡΟΣ	2257914,11	1775,26	75288,83	6999,77	40578,58	46177,87	2428734,42
ΘΗΡΑΣ	48553,42	0	0	437,48	44431,48	3142,54	96564,92
ΤΗΝΟΥ	59362,73	0	0	469,6	4091,35	1770,23	65693,91
ΣΥΝΟΛΟ	2365830,26	1775,26	75288,83	7906,85	89101,41	51090,64	2590993,25
ΕΛΛΑΣ	13411081,63	2572855,81	172678,26	62403,09	3017618,98	221804,84	19458442,61
ΠΟΣΟΣΤΟ	17,6	0,1	43,6	12,7	3,0	23,0	13,3

1880

ΣΥΡΟΣ	1994623,67	1567,05	74610,05	10705,29	39730,31	34773,22	2156009,59
ΘΗΡΑΣ	43857,22	0	0	856,2	48846,9	3360,97	96921,29
ΤΗΝΟΥ	78189,59	0	0	735,39	2037,95	1648,44	82611,37
ΣΥΝΟΛΟ	2116670,48	1567,05	74610,05	12296,88	90615,16	39782,63	2335542,25
ΕΛΛΑΣ	14417780,88	1619068,73	175429,66	70546,68	3176989,27	197819,48	19657634,7
ΠΟΣΟΣΤΟ	14,7	0,1	42,5	17,4	2,9	20,1	11,9

1881

ΣΥΡΟΣ	2235482,1	2048,5	68142,02	10803,09	33258,91	26736,21	2376470,83
ΘΗΡΑΣ	32353,59	0	0	438,44	54838,81	2181,61	89812,45
ΤΗΝΟΥ	59445,85	0	0	690,77	5375,51	589,76	66101,89
ΣΥΝΟΛΟ	2327281,54	2048,5	68142,02	11932,3	93473,23	29507,58	2532385,17
ΕΛΛΑΣ	16394055,33	2549027,3	149008,84	91524,76	3911282,96	139150,49	23234049,68
ΠΟΣΟΣΤΟ	14,2	0,1	45,7	13,0	2,4	21,2	10,9

ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΝΟΥ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1881

ΙΑΝ	4414,02	0	0	512,94	92,19	59,91	5079,06
ΦΕΒΡ	3935,98	0	0	2,5	129,22	22,46	4090,16
ΜΑΡΤΙΟΣ	3132,36	0	0	14,53	262,74	133,7	3543,33
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	2312,18	0	0	20	75,05	30,13	2437,36
ΜΑΪΟΣ	5525,17	0	0	74,97	0	75,38	5675,52
ΙΟΥΝΙΟΣ	4065,84	0	0	0	0	23,58	4089,42
ΙΟΥΛΙΟΣ	5306,56	0	0	0	0	80,29	5386,85
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	7201,29	0	0	5,42	146,9	40,34	7393,95
ΣΕΠΤΕΜΒ	7499,48	0	0	8,92	1608,38	37	9153,78
ΟΚΤΩΒΡ	2093	0	0	15,18	1175,48	26,42	3310,08
ΝΟΕΜΒΡ	4615,34	0	0	36,31	1439,05	11,04	6101,74
ΔΕΚΕΜΒ	9344,63	0	0	0	446,5	49,51	9840,64
ΣΥΝΟΛΟ	59445,85	0	0	690,77	5375,51	589,76	66101,89
	89,9	0,0	0	1,0	8,1	0,9	100,0

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έχουμε καινούργια διοικητική διάταξη, σύμφωνα με την οποία στις Κυκλάδες θα λειτουργήσουν: Μία Διεύθυνση Τελωνείων Β΄ τάξεως στη Σύρο, Τελωνεία Β΄ τάξεως στην Άνδρο, Θήρα, Μήλο, Νάξο και Πάρο, Τελωνεία Γ΄ τάξεως στη Μύκονο, Σέριφο, Τήνο, Κέα, Σίφνο και Αμοργό, Τελωνοσταθμαρχεία στη Δρυοπίδα Κύθνου, Πάνορμο Τήνου, Λαγκάδα Αμοργού, Ποσειδωνία Σύρου, Κόρθι και Μπατσί Άνδρου, Κίμωλο, Ίο και Οία Σαντορίνης, και Τελωνοφυλακείο στην Αντίπαρο.

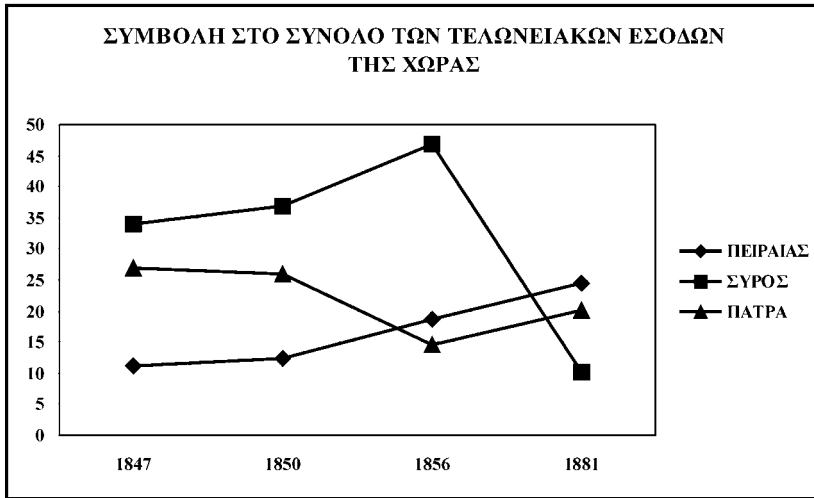
Τελωνεία - τελωνειακά έσοδα και τοπική οικονομία:

Η οργάνωση και κατανομή των τελωνείων σε συγκεκριμένη περιοχή και —πολύ περισσότερο των κατά πηγές εσόδων τους— είναι δηλωτική της οικονομικής της συγκρότησης, της οικονομικής της δηλαδή δυναμικότητας και λειτουργίας. Ταυτόχρονα επιτρέπει, έως ένα βαθμό, την εξαγωγή ενδεικτικών εκτιμήσεων για τις υλικές συνθήκες ζωής του τόπου, τους όρους μέσα στους οποίους η ζωή θα διεκδικήσει τα δίκαιά της, αφού, υποχρεωτικά, στο πλαίσιο αυτό θα διαμορφωθούν οι παραγωγικές σχέσεις και θα οργανωθεί η κοινωνική ζωή. Για παράδειγμα τα έσοδα των Τελωνείων των Κυκλάδων της περιόδου από Νοέμβριο 1830 έως Ιανουάριο 1831, όπως καταγράφονται στο δημοσιευμένο πίνακα⁹, μας παρέχουν ενδεικτικά την οικονομική δυναμική των νησιών. Αν εξαιρέσουμε μάλιστα τα έσοδα της Σύρου, αφού η ίδρυση της Ερμούπολης με ό,τι σήμανε αυτό υπήρξε προϊόν των θηριαδιών των κυριάρχων που ακολούθησαν την Επανάσταση του 1821, θα τολμούσαμε να υποθέσουμε ότι, έως ένα βαθμό, η κατάσταση που προκύπτει με βάση τα έσοδα των Τελωνείων δεν απέχει και πολύ από την προεπαναστατική¹⁰ και ενισχύει τον ισχυρισμό του Δρόσου Ν. Δρόσου, ο οποίος αποδίδει στην πατρίδα του, την Τήνο, πρωτεύουσα θέση μεταξύ των Κυκλάδων¹¹. Η κατάσταση αυτή, βέβαια, άλλαξε σημαντικά μετεπαναστατικά.

Η Ερμούπολη πολύ γρήγορα εξελίσσεται σε κύριο εμπορικό λιμάνι και κέντρο της χώρας και λίγο μετά το μέσο του ΙΘ΄ αιώνα φτάνει στη μέγιστη ακμή της, για να παραδώσει στη συνέχεια τα πρωτεία της στο αντίπαλο λιμάνι του Πειραιά. Στον πίνακα των τελωνειακών εσόδων των ετών 1879 - 1881 παρατηρούμε ότι η συμμετοχή των Κυκλάδων στο σύνολο των εσόδων μειώνεται προοδευτικά από 13,3 σε 10,9%. Με βάση αυτά και άλλα δημοσιευμένα στοιχεία¹² μπορούμε να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη των τριών μεγάλων λιμανιών της χώρας κατά τη διάρκεια του ΙΘ΄ αιώνα. Οι αριθμοί αντιστοιχούν σε ποσοστά με τα οποία κάθε Τελωνείο συμμετέχει στο σύνολο των τελωνειακών εσόδων της χώρας. Γίνεται, πλέον, καταφανής η υποχώρηση της εμπορικής δραστηριότητας της Σύρου υπέρ, κυρίως, του Πειραιά:

ΤΕΛΩΝΕΙΑ	1847	1850	1856	1881
ΠΕΙΡΑΙΑ	11,1	12,5	18,7	24,5
ΣΥΡΟΥ	34,1	36,9	46,8	10,2
ΠΑΤΡΑΣ	26,9	25,9	14,5	20,1

Το κύριο ποσοστό των εσόδων των τελωνείων προέρχεται από τις εισαγωγές¹³. Παρατηρούμε, όμως, στην ανάλυση των τελωνειακών εσόδων του 1881, ότι η Ερμούπολη, παρά την αισθητή οικονομική ύφεση από την οποία πλήττεται, εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο στο διαμετακομιστικό εμπόριο, ενώ τα έσοδα της Πάτρας ενισχύονται από τους έγγειους φόρους, αφού πρόκειται για κατ' εξοχήν παραγωγική περιοχή. Τα τελωνειακά έσοδα του 1881 προέρχονται:

ΤΕΛΩΝΕΙΑ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΔΙΑΜΕΤΑ- ΚΟΜΙΣΗ	ΕΓΓΕΙΟΙ ΦΟΡΟΙ	ΛΟΙΠΑ
ΠΕΙΡΑΙΑ	97,8	0,6	0,5	1,2
ΣΥΡΟΥ	94,1	2,9	1,4	1,7
ΠΑΤΡΑΣ	63,5	0,1	35,8	0,6

Μια πρόχειρη επεξεργασία των στοιχείων που μας παρέχει ο πίνακας τελωνειακών εσόδων των Κυκλάδων (1879 - 1881) μας παραπέμπει σε έναν υψηλό ακόμη όγκο εισαγωγών και σε αμελητέες εξαγωγές —και εδώ θα πρέπει να αναρωτηθεί κανείς για τα κρασιά της Σαντορίνης¹⁴—, ενώ μας βεβαιώνει για τον κομβικό ρόλο της Σύρου στο διαμετακομιστικό εμπόριο της χώρας, αφού τα αντίστοιχα έσοδα του τελωνείου του νησιού καλύπτουν το 44% περίπου του συνόλου των εσόδων της χώρας. Τέλος, το υψηλό επίσης ποσοστό συνεισφοράς των Κυκλάδων (περίπου 22%) στο σύνολο των εσόδων από «δικαιώματα» μας υπενθυμίζει την κινητικότητα των λιμανιών του νομού.

Παρατηρούμε επίσης πως οι δασμοί εισαγωγών του Τελωνείου Τήνου (Τήνος και Άνδρος) υπερβαίνουν κατά πολύ εκείνους του Τελωνείου Θήρας¹⁵ (Θήρα, Αμοργός, Ίος, Ανάφη, Σίκινος και Φολέγανδρος), γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί είτε ως αποτέλεσμα μεγαλύτερων αναγκών των δύο αυτών νησιών είτε ως μεγαλύτερη αυτάρκεια των άλλων. Αν και δεν έχουμε ικανοποιητικά στοιχεία για να τοποθετηθούμε με ακρίβεια, φαίνεται ότι συντρέχαν και οι δύο προϋποθέσεις ταυτόχρονα. Οι έγγειοι φόροι του Τελωνείου Θήρας υπερβαίνουν σημαντικά εκείνους του Τελωνείου Σύρου, το οποίο έχει μια ιδιαίτερα παραγωγική περιφέρεια (Σύρος, Μύκονος, Κέα, Νάξος, Πάρος, Μήλος και Σίφνος), και είναι σχεδόν δεκαπλάσιοι από εκείνους του Τελωνείου Τήνου. Προφανώς οι διαφορές οφείλονται στην παραγωγή και διακίνηση των περίφημων κρασιών της Σαντορίνης. Εδώ θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο όρος «έγγειοι φόροι» δεν αναφέρεται στην άμεση κρατική φορολογία της γεωργικής παραγωγής, η οποία συγκεντρώνεται από τα Δημόσια Ταμεία, αλλά στα διακινούμενα εκτός νήσων γεωργικά προϊόντα, αδιάφορα αν αυτά εξάγονται εκτός επικρατείας ή όχι. Τέλος τα έσοδα από [ναυτιλιακά] «Δικαιώματα» —το Τελωνείο Θήρας έχει διπλάσια από εκείνο της Τήνου—

αντιπροσωπεύουν τη ναυτιλιακή κίνηση του νομού, η οποία, ούτως ή άλλως, είναι από τις σημαντικότερες της επικράτειας.

Ενδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζει και ο πίνακας των κατά μήνα τελωνειακών εσόδων της Τήνου κατά το 1881. Τα έσοδα από εισαγωγές παρουσιάζουν αύξηση, τα οποία καλύπτουν το 89,9% του συνόλου, παρουσιάζουν αύξηση τους καλοκαιρινούς μήνες (τα υψηλά έσοδα του Δεκεμβρίου οφείλονται στο κλείσιμο των εκκρεμοτήτων) και των φόρων διακίνησης εγγείου παραγωγής, όπως είναι φυσικό, τους μήνες του φθινοπώρου, μετά την ολοκλήρωση της συγκομιδής των προϊόντων της γης. Τα δικαιώματα, τέλος, παρουσιάζουν αύξηση την άνοιξη, όταν μετά το τέλος του χειμώνα, επαναλαμβάνονται εντονότεροι οι πλόες. Επειδή τα έσοδα των ετών 1879 - 1881 είναι βεβαιωμένα και όχι υποθετικά, όπως στους προϋπολογισμούς, θα άξιζε τον κόπο να γίνουν αντικείμενο παραπέρα επεξεργασίας, σε επίπεδο επικράτειας, όπου τα μεγέθη των Κυκλάδων θα έμπαιναν στο ευρύτερο εθνικό πλαίσιο και θα μας έδιναν αναμφίβολα μια καλύτερη εικόνα. Αυτό, όμως, θα αποτελέσει ένα άλλο εγχείρημα.

Η παρακολούθηση, λοιπόν, της εξέλιξης της διοργάνωσης της τελωνειακής υπηρεσίας στο χρόνο, καθώς και η εκτίμηση των οικονομικών μεγεθών που προκύπτουν από τη λειτουργία της, μπορεί να μη μας δίνει ακριβώς τις πληροφορίες που θα θέλαμε, αλλά μας αποκαλύπτει, τουλάχιστον ενδεικτικά, την οικονομική κατάσταση των νησιών του κυκλαδικού συμπλέγματος. Θα μπορούσε, όμως, να λειτουργήσει και παραπλανητικά, αν πιστώσουμε τα αυξημένα έσοδα του λιμανιού της Ερμούπολης στο βαλάντιο του μέσου Κυκλαδίτη. Τα έσοδα αυτά αφορούν στην οικονομία της χώρας στο σύνολό της και πιστώνονται σε μια πολύ μικρή ελίτ, η οποία δεν έχει καμία σχέση με το μέσο κάτοικο των νησιών, του οποίου η φοροδοτική ικανότητα —άρα και ο πλούτος— είναι πολύ χαμηλή και οπωσδήποτε κάτω του ημίσεως εκείνης του μέσου Έλληνα των μέσων του ΙΘ΄ αιώνα¹⁶.

Παρά ταύτα, παρά τις όποιες δυσχέρειες στην εξαγωγή συμπερασμάτων, η εξέταση των τελωνείων των Κυκλάδων και των εσόδων τους, πιστεύουμε ότι μας προσφέρει μια, αν όχι απολύτως ακριβή, όμως ενδιαφέρουσα εικόνα του πολυνησού.

¹ Δρόσου Ν. Δρόσου, *Ιστορία της νήσου Τήνου από της πέμπτης σταυροφορίας μέχρι της ενετικής κυριαρχίας και εκείθεν μέχρι του 1821*. Εν Αθήναις 1870, σελ. 342 - 346.

² Δρόσου Ν. Δρόσου, ό.π., σελ. 287. Βέβαια και εδώ τα έσοδα από το τελωνείο των ξένων είναι μικρά, μόλις 1.450 γρόσια έναντι 59.595 του συνόλου των εσόδων του προϋπολογισμού (τα έσοδα της εγγείου ιδιοκτησίας συνεισφέρουν κατά 39,6% και ο προσωπικός φόρος [φόρος εστιών] κατά 57,2%). Προϋπολογίζεται μικρός φόρος επί των «βιομηχανικών νομίστρων» (περιστεριώνες, ανεμόμυλοι, κλπ), αλλά μένουν χωρίς καμιά φορολογική επιβάρυνση επιτηδεύματα και οικοδομές.

³ *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. 69 (1828).

⁴ Ψήφισμα ΙΔ΄ (Αρ. 1018/ 25.3. 1830) του Κυβερνήτη, με το οποίο καθορίζεται δασμός 6% επί των εξαγομένων και 10% επί των εισαγομένων (Παράρτημα φ. 32/ 25.3. 1830 της *Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος*).

⁵ *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. 86 (1828).

⁶ Διατηρείται η ορθογραφία της είδησης. Την εποχή εκείνη η Μύκονος συνήθως γράφεται «Μήκωνος» και οι Σπέτσες «Πέτσαι». Αίνος = κομόπολη της Ανατολικής Θράκης, ανατολικά των εκβολών του Έβρου. Παρατηρείται ότι κανείς από τους υπαλλήλους των τελωνείων δεν είναι ντόπιος και αυτό δεν εί-

ναι χωρίς σημασία.

⁷ Ο Χαράλαμπος Στεκούλης στη συνέχεια διατέλεσε Έφορος Τήνου, στην ανελαστικότητα του οποίου οφειλόταν η εξέγερση των χωρικών του νησιού στα τέλη Αυγούστου του 1833, που προκάλεσε την πρώτη στρατιωτική δίκη στην Ελλάδα!

⁸ Για την τελωνειακή μεταρρύθμιση βλέπετε Γ.Ν. Κοφινά, *Περί του νέου τελωνειακού οργανισμού*, Εν Αθήναις 1918.

⁹ Πρωτοδημοσιεύθηκε στο Κώστα Δανούση, «Λιμάνια, ναυτιλία και εμπόριο της Τήνου στις αρχές του 10^{ου} αιώνα», *Τήνος και θάλασσα*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης 5 & 6 Σεπτεμβρίου 1996, «Εταιρεία Τηνιακών Μελετών», Αθήνα 1997, σελ. 81 - 108

¹⁰ Η επαναστατική κυβέρνηση, στον υποθετικό προϋπολογισμό της για το 1823, επιβάλλει στην Τήνο φορολογική υποχρέωση 100.000 γροσιών έναντι 90.000 της Σαντορίνης, 50.000 της Νάξου, 50.000 της Ανδρου κ.λπ. Βλέπετε *Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγεσίας 1821 - 1832*. Αρ. 3: *Αι Εθνικαί Συνελεύσεις*, τόμος Α', Αθήνα 1971, σελ. 118 - 119.

¹¹ Δρόσου Ν. Δρόσου, ό.π., σελ. 44. Βλέπετε και Κώστα Δανούση, «Η Τήνος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας» στο π. Μάρκου Φώσκολου (επιμ.), *Τήνος: Ιστορία και πολιτισμός*, τόμος Α': *Ιστορία*, «Δημοτική Αναπτυξιακή Επιχείρηση Εξωμβούργου», Αθήνα 2005, σελ. 199 - 250 και συγκεκριμένα 220 - 227.

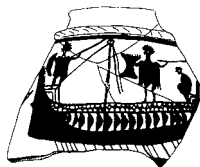
¹² Για τα έσοδα των ετών 1847, 1850 και 1856 τα στοιχεία έχουν ληφθεί από τους αντιστοίχους προϋπολογισμούς του κράτους, όπως έχουν δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Τα έσοδα του 1881 δεν είναι υποθετικά, αλλά βεβαιωμένα, και έχουν δημοσιευθεί στο ΦΕΚ 10/1882, σελ. 40. Για τα έσοδα των ετών 1879 και 1880 βλέπετε ΦΕΚ 33 (1881).

¹³ Στον πίνακα τελωνειακών εσόδων του 1881 παρατηρούμε ότι εισροές από εξαγωγές προέρχονται κατά κύριο λόγο από τα τελωνεία των Επτανήσων. Αν δεν πρόκειται για λανθασμένες καταχωρήσεις, η περίπτωση θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο παραπέρα έρευνας.

¹⁴ Θα πρέπει, λοιπόν, να εξεταστεί το τελωνειακό καθεστώς εκείνης της εποχής για τα κρασιά της Σαντορίνης και συγκεκριμένα για το vinsanto, το οποίο εξαγόταν σε μεγάλες ποσότητες στη Ρωσία. Πιθανότατα φορολογία της διακινούμενης εγγείου παραγωγής (αρκετά υψηλή στη Σαντορίνη) κάλυπτε τα τέλη εξαγωγής των κρασιών και αυτό προκύπτει από τη σύγκριση των εσόδων από έγγειο φορολογία των Τελωνείων του νομού (ο πίνακας διάρθρωσης των τελωνείων του 1843 μας δίνει την εδαφική αρμοδιότητα ενός εκάστου).

¹⁵ Αντίθετα, σύμφωνα με τον προϋπολογισμό του 1856 οι εισαγωγές του Τελωνείου Θήρας υπολογίζονται σε τετραπλάσιο ύψος από εκείνο του Τελωνείου Τήνου. Αυτό, όντως, δημιουργεί ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα, όμως θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί με τα νούμερα αυτά για πολλούς λόγους και κυρίως για το ότι δε συγκεντρώνονται με βάση τα ίδια πρότυπα. Βλέπετε το υπό δημοσίευση στην εφημερίδα «Κυκλαδικόν Φως» άρθρο του Κώστα Δανούση, *«Δημοσιονομικά των Κυκλάδων στα μέσα του 10^{ου} αιώνα»*.

¹⁶ Κώστα Δανούση, *«Δημοσιονομικά των Κυκλάδων...»*. Ό.π.

Η ΤΗΝΟΣ ΤΟΥ BERNARD RANDOLPH

Αν εξαιρέσουμε τον φλωρεντινό μοναχό Christoforo Buondelmonti, που αναφέρεται και στην Τήνο στις αρχές του ΙΕ΄ αιώνα, οι επόμενες ταξιδιωτικές, αποκλειστικά ή μη, αναφορές στο νησί εντοπίζονται στο τέλος του ΙΖ΄ αιώνα με τα κείμενα των Jacob Spon και George Wheller¹ (1679), του επισκόπου Ιεραπόλεως Sebastiani² (1687), του Bernard Randolph (1687) και του Ναπολιτάνου Francesco Piacenta³ (1688). Οι δύο πρώτοι —κυρίως ο Spon—, ήσαν αποκλειστικά περιηγητές και ταξίδεψαν στον ελλαδικό χώρο κατά τη διετία 1675 - 76. Ο Sebastiani ταξίδεψε στο Αιγαίο κατ' εντολή του πάπα στα 1667, ο Piacenta μας δίνει ένα συνηθισμένο γεωγραφικό κείμενο, όπου είναι δύσκολο να διακριβωθεί τι αντιγράφει και τι είναι δικό του, ενώ ο Randolph που ταξίδεψε στη Ζάκυνθο, τα Κύθηρα, την Πελοπόννησο, τη Ρούμελη, το Αιγαίο και την Κωνσταντινούπολη κατά τη δεκαετία του 1670 μας δίνει την κατά την άποψή του ενεστώσα κατάσταση (present state) των περιοχών αυτών, αλλά ταυτόχρονα καταγράφει τις πρόσφατες μνήμες από τις συγκρούσεις Τούρκων και Βενετών, αυτών των ιδίων αλλά και των εντεταλμένων τους κουρσάρων. Δε γνωρίζουμε πότε ακριβώς βρέθηκε στο Αιγαίο, είναι όμως σχεδόν βέβαιο ότι βρισκόταν στο Αιγαίο πριν τη λήξη του τουρκοβενετικού πολέμου⁴ (1645 - 1669), που κατέληξε στην κατάληψη της Κρήτης από τους Οθωμανούς.

Καρπός της παραμονής του στην Ανατολή υπήρξαν δύο βιβλία, που εκδόθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα: (α) *The present state of the Morea called anciently Peloponnesus: which hath been near the hundred years under the domination of the Turke and is now very much depopulated, together with a description of the city of Athens, islands of Zante, Strofades and Serigo*. Faithfully described by Bernard Randolp, who reside in these parts from 1671 to 1679 (London 1686), και (β) *The present state of the islands in the Archipelago (or Arches), sea of Constantinople and the gulf of Smyrna; with the islands of Candia and Rodes*. Faithfully described by Bernard Randolp (Theater in Oxford, 1687)⁵. Το δεύτερο έργο συνοδεύεται από δύο απόψεις πόλεων - κάστρων με αντίστοιχα υπομνήματα, μια της Χαλκίδας (Negroponte) και μια της Τενέδου, και μία εικόνα που παριστά έλληνα ιερέα και γυναίκα από το Αρχιπέλαγος (η τελευταία κοσμεί και το εξώφυλλο του παρόντος τεύχους των «Τηνια-

¹ *Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece at du Levant, fait aux annees 1675 et 1676*, par Jacob Spon, docteur medecin agrege Lyon et George Wheler, gentilhomme Aglais. Το τμήμα του κειμένου που αναφέρεται στην Τήνο το παρουσιάσαμε παλαιότερα. Βλέπετε Κώστα Δανούση, «Οι Jacob Spon και George Wheler στην Τήνο», *Τηνιακά Σύμμεικτα*, αρ. 4 (2005), σελ. 19 - 23.

² *Viaggio e navigazione de monsignor Sebastiani, Fr Giuseppe di S. Maria, dell'Ordine de Carmelitani scalzi: prima vescovo di Ierapoli e poi di Bisignano e oggi di citta di Castello, nell' andare e tornare dell'Arcipelago*. In Roma 1687. Απόσπασμα της αναφοράς του για την Τήνο βλέπετε στο Giorgio Hofmann, *Vescovadi cattolici della Grecia. II. Tinos*. Roma 1936, σελ. 74 - 79.

³ Francesco Piacenta (Napolitano), *L'Egeo redivivo o sia chorographia dell' Archipelago*. Modona 1688.

⁴ Προκύπτει από την περιγραφή της Αργεντιέρας (σελ. 34).

⁵ Βραχεία περιγραφή των δύο βιβλίων του Randolp μας δίνει ο Κυριάκος Σιμόπουλος στο βιβλίο του *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμος Α΄: 333 - 1700, Αθήνα 1976, σελ. 683 - 689.

κών Συμμείκτων») και από δύο πίνακες: έναν των αποστάσεων μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Λονδίνου (συνολικά 1326 leagues) και έναν με τα γεωγραφικά πλάτη και μήκη των τόπων που αναφέρονται στο χάρτη της Ελλάδας που σχεδίασε ο συγγραφέας⁶.

Φαίνεται ότι ο χάρτης της Ελλάδος του Randolph εκδόθηκε αυτοτελώς. Δεν προκύπτει ο χρόνος σχεδίασης ή έκδοσης, παρά μόνον ο χαρακτήρας με την ένδειξη: «R. Palmer sculp[tor]». Ο τίτλος του —Greece and part of Anatolia— σημειώνεται μέσα σε ετικέτα με φόντο τουρκικό στρατιωτικό θυρεό. Ένθετα τίθενται άποψη της Κωνσταντινούπολης, το οικόσημο του Λόρδου του Winchilseu, στον οποίο και αφιερώνεται ο χάρτης, υπόμνημα και κλίμακα αγγλικών μιλίων με τη διεύθυνση του εμπόρου από τον οποίο πωλείτο. Ο χάρτης είναι σχετικά ακριβής για τα δεδομένα της εποχής του. Σχετικά ακριβή είναι τα γεωγραφικά πλάτη, τα γεωγραφικά όμως μήκη έχουν τις αδυναμίες της εποχής. Η Τήνος έτσι τοποθετείται σε πλάτος βόρειο 37° 20' περίπου και μεταξύ των μηκών 47° και 48°.

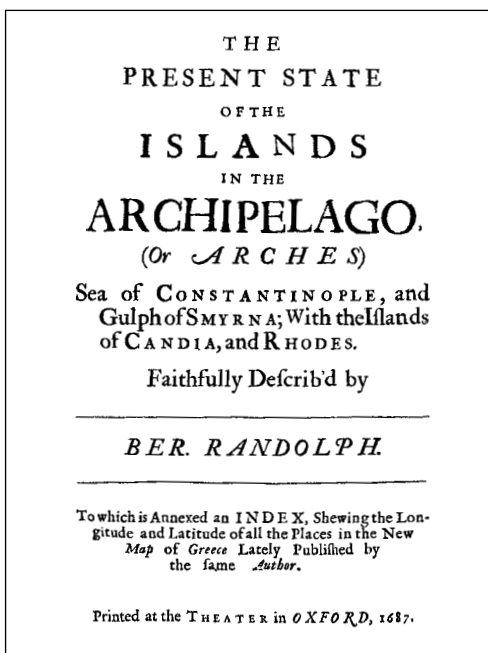
Τα κείμενα του Randolph είναι αρκετά ακριβή και ιδιαίτερα ζωντανά. Αν και δίνει σημαντικές πληροφορίες για τα νησιά, εκεί που γίνεται πραγματικά ζωγράφος μιας παραγμένης εποχής είναι η δράση των πειρατών και των κουρσάρων⁷ στο Αιγαίο. Με δραματικά χρώματα μας περιγράφει τα βάσανα των νησιωτών, οι οποίοι βρίσκονταν διαρκώς μεταξύ σφύρας και άκμονος, του στόλου δηλαδή του Καπετάν πασά και των κουρσάρων που συνεργάζονταν με τους Βενετούς. Ανάμεσα στους δύο τρομερούς αντιπάλους οι δυστυχείς νησιώτες προσπαθούσαν να επιβιώσουν⁸ και να εκμεταλλευτούν⁹, στο βαθμό του δυνατού, την παρουσία τους, όπως π.χ. οι Μηλιοί και οι Σαντορινοί, οι οποίοι μεταπωλούσαν τις λείες τους.

⁶ Και τα δύο έργα του Randolph ανατυπώθηκαν φωτομηχανικά από τις εκδόσεις Διονυσίου Νότη Καραβία. Ο νέος εκδότης συνοδεύει το πρώτο έργο με χάρτη της Πελοποννήσου και το δεύτερο με το χάρτη της Ελλάδας που σχεδίασε ο Randolph και ένα υπέροχο χαρακτηριστικό με την άποψη των σουλτανικών ανακτόρων από το Γαλατά (με λεπτομερές υπόμνημα).

⁷ Πειρατής είναι ο ληστής της θάλασσας, ο οποίος ενεργεί με δική του πρωτοβουλία και για δικό του αποκλειστικό όφελος και επιτίθεται αδιακρίτως σε οποιοδήποτε πλοίο συναντά ή σε ακτές και παράλιους οικισμούς, αποκομίζοντας σκλάβους και εμπορεύματα. Ο κουρσάρος, αν και συμπεριφέρεται όπως ακριβώς ο πειρατής, δρα με την εξουσιοδότηση (lettere di marca) ενός κράτους ή νόμιμου ηγέτη εναντίον εχθρικών του συμφερόντων, κυρίως κατά τη διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων. Η δράση τους ήταν αποφασιστικής σημασίας για την έκβαση των επιχειρήσεων (βλέπετε τα προβλήματα που δημιούργησε ο Khayr ad-Din Barbarossa στον Κάρολο τον Ε' και τον Andrea Doria). Στη Μεσόγειο κέντρα χριστιανών κουρσάρων ήσαν η Μάλτα και το Λιβόρνο. Η σχετική βιβλιογραφία είναι πλούσια. Ενδεικτικά παραθέτουμε στα: Stefania Maffeo, «I corsari ladroni in nome del re. I pirati ladroni in nome del se», *Storia in network*, no 95 (2004) [βλέπετε και www.storiain.net]. Επίσης P. Gosse, *The History of Piracy (1932, 1968)*· P. Earle, *Corsairs of Malta and Barbary*, London 1970· Rinald Panetta - Mursia, *Il tramonto della Mezzaluna. Pirati e corsari barbareschi nel Mare Nostrum*, Milano 1984· και Salvatore Bono, *Corsari nel mediterraneo*, «Oscar - Monadori», Milano 1994· Αντ. Φ. Κατσουρού, *Κουρσάροι και σκλάβοι στο Αιγαίο*, Σύρος 1948, και του ίδιου «Η ρίμα του καπετάν Μανέτα», *Κιμωλιακά*, Ζ' (1977).

⁸ Ενδιαφέρουσα είναι η περιγραφή της Μυκόνου (σελ. 14 - 20), των σχέσεων των κατοίκων με τους κουρσάρους και η καταπίεσή τους από τον Καπετάν πασά για τη σύλληψη του περίφημου κουρσάρου Anzolo Maria [Vitali].

⁹ Για τη Σαντορίνη βλέπετε σελ. 31 - 32 και για τη Μήλο σελ. 32 - 34. Για τη Σαντορίνη μάλιστα γράφει για κάποιους εμπόρους, οι οποίοι αγόραζαν από τους Μαλτέζους (πειρατές ή κουρσάρους) αγαθά, τα οποία πουλούσαν στη Scalapona (Κουσάντεσι) και άλλα μέρη της Ασίας και επέστρεφαν με βαμβάκια με τα οποία έφτιαχναν τα καλύτερα δίμιτα του Αιγαίου.

Στην Τήνο ο συγγραφέας αφιερώνει τις σελίδες 8 - 14. Μας παρέχει βραχεία και σχετικά ακριβή περιγραφή του νησιού, μας μιλάει για τη ζωή στο νησί μετά τη λήξη του τουρκοβενετικού πολέμου του 1645 - 69 και μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για το ρόλο της Τήνου —και των κουρσάρων που τη χρησιμοποιούσαν σαν βάση— κατά τη διάρκεια του πολέμου αυτού. Τέλος ο Randolph είναι ο πρώτος που ταυτίζει τη θέση του ιερού του Ποσειδώνα με τα «Κιόνια», κάτι το οποίο αποδιδόταν στο Γερμανό αρχαιολόγο Ludwlg Ross¹⁰.

Μεγάλο μέρος, όμως, της διήγησής του αναφέρεται στη δράση, και το τέλος, του Κορσικανού κουρσάρου Giorgio Maria Vitali, ο οποίος έφτασε στην Τήνο το 1650 με ένα σκάφος, το Lepetto, και προοδευτικά κατόρθωσε να συγκροτήσει στόλο από τρία πλοία γραμμής και έντεκα μπριγκαντίνα. Με ορμητήριο την Τήνο, όπου φαίνεται ότι

έβρισε κατάλληλα και τολμηρά πληρώματα, έγινε το φόβητρο των κατοίκων των νησιών που βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία και των ακτών της Μικράς Ασίας. Απέναντι από την πηγή «Πηγαδάκια» του Εξώμπουργου είχε κατασκευάσει περιφραγμένο στρατόπεδο αιχμαλώτων, οι οποίοι κάποια στιγμή έφτασαν τους 4.000. Σύντομα στη δράση μπήκε και ο ανιψιός του Angelo Maria Vitali —τον αναφέρει ο Randolph στη Μύκονο—, ο οποίος είχε πλέον πλήρως εξελληνιστεί¹¹.

Ας παρακολουθήσουμε το κείμενο του Randolph:

«Τίη, παλαιότερα αποκαλούμενη Τήνος και από τους Τούρκους Stendill, κείται νοτιοανατολικά της Άνδρου με ακτογραμμή 70 περίπου μιλίων και είναι το ψηλότερο από όλα τα νησιά του Αρχιπελάγους. Βρίσκεται υπό βενετική διοίκηση και απόκρουσε σε όλους τους πολέμους τους Τούρκους, οι οποίοι αποβίβασαν εκεί το στρατό τους αρκετές φορές. Το έτος 1658 ο Καπετάν πασάς έφτασε σε ένα λιμάνι προς τα βόρεια, αποκαλούμενο Κολυμπήθρα (Colebitre) και τη νύχτα αποβίβασε 6000 άνδρες ελπίζοντας να τους αιφνιδιάσει¹². Όμως οι

¹⁰ Τμήμα του κειμένου του Randolph για την Τήνο παρουσίασε πρώτος ο Κώστας Καιροφύλας στο βιβλίο του *Ιστορικά σελίδες Τήνου. Φραγκοκρατία - Βενετοκρατία - Τουρκοκρατία, 1207 1821*. Εν Αθήναις 1930, σελ. 114 επόμε.

¹¹ Βλέπετε επίσης A. Anderson, *Sir Thomas Sherleys piratical expedition to the Aegean and his imprisonment in Constantinople*. Oriens, Θ', 1956· Ιωάννη Δ. Ψαρά, *Η Βενετοκρατία στην Τήνο την εποχή του κρητικού πολέμου (1645 - 1669)*, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 44 - 47· Αλεξάνδρας Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1538 - 1669*, «Εστία», Αθήνα 1991, σελ. 216 - 219· Κώστα Καιροφύλα, *Οι κουρσάροι στην Ελλάδα*, «Ερίνη», Αθήνα 1992, σελ. 58 - 61, και π. Μάρκου Φώσκολου, «Τήνος και πειρατεία κατά τους μέσους χρόνους», στο *Τήνος και θάλασσα*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης 5 & 6 Σεπτεμβρίου 1996. «Εταιρεία Τηνιακών Μελετών», Αθήνα 1997, σελ. 47 - 79.

¹² Για την επιδρομή του 1658 στην Τήνο βλέπετε Ιωάννη Δ. Ψαρά, ό.π., σελ. 22 - 23.

νησιώτες που αγρυπνούσαν εγκατέλειψαν τα σπίτια τους και κατέφυγαν στο κάστρο που περιβάλλει το λόφο κάτω από τα μεγάλα πυροβόλα. Ο Προβλεπτής έστειλε μια φελούκα να ενημερώσει το (Βενετό) ναύαρχο που βρισκόταν στην Αργεντιέρα [Κίμωλο] και οι Τούρκοι βλέποντας ότι δεν μπορούν να καταλάβουν το κάστρο κατέστρεψαν την ύπαιθρο, έκαψαν τα σπίτια και πήραν μαζί τους 10 περίπου αιχμαλώτους. Το κάστρο βρίσκεται πάνω σε ένα υψηλό βράχο στην κορυφή του βουνού. Είναι πολύ υψηλότερο από οποιοδήποτε άλλο μέρος του νησιού και διακρίνεται και από τις δύο πλευρές του. Σε κάθε εορτασμό φωτιές ανάβονταν στο υψηλότερο σημείο του κάστρου που ήταν ορατές από την Χίο. Οι κάτοικοι είναι κατά το πλείστον Έλληνες και κατά το μεγαλύτερο μέρος τους ρωμαιοκαθολικοί, οι οποίοι έχουν εκεί επίσκοπο. Το μέγαρό του βρίσκεται στη θέση Κάμπος, βορειοδυτικά του κάστρου, σε απόσταση 3 περίπου μιλίων. Υπάρχουν πάνω από 30 χωριά σε αυτό το νησί με περισσότερους από 20000 κατοίκους. Εκείνοι του ελληνικού δόγματος κατοικούν προς το ανατολικό άκρο του νησιού, έχοντας πολλά ευχάριστα χωριά, αν και βρίσκονται ανάμεσα σε βράχους. Η Τήνος δεν έχει παρά μόνον ένα λιμάνι ασφαλές για τη ναυσιπλοΐα. Βρίσκεται στο Στενό της Άνδρου και ονομάζεται Πάνορμος (Palermo). Όμως το σημείο που τα πλοία συνήθως έρχονται και ξεφορτώνουν ονομάζεται Άγιος Νικόλαος (Saint Niccolo), 6 μίλια περίπου νότια από το κάστρο. Προς τα ανατολικά είναι ο Άγιος Ιωάννης (Saint Zuanni), ένα μικρό λιμάνι για ελαφρά σκάφη. Προς τα βόρεια είναι ένα άλλο λιμάνι ονομαζόμενο Κολυμπήθρα (La Cullebitra).

Αυτό το νησί υπήρξε πάντα ένα καρφί στα μάτια των Τούρκων. Κατά τον πρόσφατο πόλεμο της Κρήτης απέπλεαν από τον τόπο αυτό αρκετά μπριγκαντίνια, τα οποία αποτελούσαν ένα διαρκές βασανιστήριο για τους Τούρκους σε όλες τις περιοχές. Ένας περίφημος καταδρομέας, ονομαζόμενος Georgio Maria, ήταν ο τρόμος για όλες τις παραθαλάσσιες πόλεις του Αρχιπελάγους. Ήταν από την Κορσική, από καλή οικογένεια. Μπήκε στην υπηρεσία των Βενετών με ένα μικρό μπριγκαντίνι που ονομαζόταν Lepetto (μικρή αλεπού) και η επιτυχία του ήταν τόσο μεγάλη ώστε έκτισε στο Βαγνίο ένα τετράγωνο κτίριο για τους σκλάβους, στα ανατολικά της πόλης πάνω στο λόφο, στο οποίο βρίσκονταν περισσότεροι από 4000 χιλιάδες που από την Τουρκία είχαν περιέλθει στη δουλεία και από αυτούς παραχωρούσε το ένα δέκατο στο (Βενετό) ναύαρχο. Από ένα μικρό σκάφος έφτασε να διοικεί μία μοίρα από τρία πλοία γραμμής και έντεκα μπριγκαντίνια. Δε θα σου περιγράψω εκτενώς τις νίκες του. Αν θα το έκανα θα διόγκωνα τη διήγησή μου σε ένα μεγάλο τόμο. Θα σου δώσω μόνον μία αναφορά για το θάνατό του.

Το 1667 ο Georgio Maria υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής στις επιχειρήσεις του εναντίον των Τούρκων, αδειάζοντας ολόκληρες πόλεις συγχρόνως, τόσο που όταν τα παράπονα έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη το όνομά του ήταν στο στόμα όλων των θαλασσινών. Ο Καπετάν πασάς είχε ειδικές εντολές να τον αναζητήσει και ενώ βρισκόταν στη Χίο έφτασε σ' αυτόν η πληροφορία ότι ο Georgio Maria, με τη μικρή του αρμάδα, ήταν στα νησιά στον κόλπο του Αδραμυτίου (Edremitt). Το άτομο που έφερε την είδηση απόλαυσε ένα πολύ καλό φιλοδώρημα. Αμέσως δόθηκε εντολή για αναχώρηση, πλην όμως μόνον ο πληροφοριοδότης και ο Καπετάν πασάς γνώριζαν για ποιο μέρος πήγαιναν. Υπήρχαν στη Χίο 36 γαλέρες και 6 πλοία γραμμής από την Τρίπολη. Ο Καπετάν πασάς έστειλε εντολές στα πλοία να είναι έτοιμα να πλεύσουν με τις γαλέρες του. Είχε λίγο αέρα και οι γαλέρες ρυμούλκησαν τα πλοία που βρίσκονταν ακόμμη πίσω στο νησί της Χίου και τα τράβηξαν κοντά στη Μυτιλήνη και μετά με ένα δυνατό αέρα έπλευσαν κοντά στο Μόλυβο (Molives). Οι φρουρές στα νησιά άναψαν φωτιές για να δώσουν είδηση στο Georgio Maria ότι ο τουρκικός στόλος κατευθυνόταν προς εκείνα τα νησιά. Ο Georgio Maria εύκολα το πίστεψε και σε λίγο χρόνο εφοδιάστηκε. Με τη βοήθεια των μπρι-

γκαντινιόν οδήγησε τα πλοία του έξω στο βόρειο μέρος των νησιών και διέταξε τα μπριγκαντίνια να διαφύγουν, δίνοντάς τους τον τελευταίο αποχαιρετισμό. Η μάχη ήταν πολύ σκληρή και κράτησε πάνω από 6 ώρες. Ο *Giorgio Maria* σκοτώθηκε και το πτώμα του —όπως ο ίδιος είχε ζητήσει από τους φίλους του— ρίχτηκε στη θάλασσα για να μην πέσει στα χέρια των Τούρκων. Το ένα πλοίο του συνελήφθη, το άλλο βυθίστηκε και το τρίτο κατόρθωσε να διαφύγει στον κόλπο της Σμύρνης και από εκεί στην Τήνο. Από τους Τούρκους σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν περίπου δύο χιλιάδες, από τους οποίους πάνω 300 στα πλοία της Τρίπολης. Στο πλοίο του *Giorgio Maria*, από τους 200 άντρες που ήταν το πλήρωμα, πιάστηκαν ζωντανοί όχι περισσότεροι από 20 και από αυτούς οι περισσότεροι τραυματισμένοι. Μετά τη νίκη του ο Καπετάν πασάς επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, σέρνοντας το πλοίο του *Giorgio Maria* στην πρύμνη της γαλέρας του ως μέγα τρόπαιο καθώς περνούσε μπροστά από το μεγάλο σαρράι. Κανείς άντρας από τον καιρό του Σκεντέρμπεη (*Scanderbeigh*)¹³ δεν υπήρξε τέτοια στιγμή για τους Τούρκους. Η απώλειά του θρηνήθηκε από τους Βενετούς και ειδικά από τους Βενετούς εκείνου του νησιού (της Τήνου) που τους είχε κάνει πλούσιους. Για τις υπηρεσίες που πρόσφερε στη Βενετία εναντίον των Τούρκων ανακηρύχθηκε ιππότης του Αγίου Μάρκου.

Οι κάτοικοι της Τήνου περνούν καλύτερα από τους άλλους νησιώτες, πληρώνοντας μόνον τη δεκάτη τους στους Βενετούς. Παράγουν μεγάλες ποσότητες μεταξιού και κρασιού, όμως δεν έχουν αραβόσιτο (*corn*) και ξυλεία που προμηθεύονται από κοντινά νησιά και από τα μέρη της Μάνης (*Maine*). Μετά την ειρήνη μεταξύ Βενετών και Τούρκων συμφώνησαν να προσφέρουν στον Καπετάν πασά ένα δώρο 500 δολαρίων ετησίως, το οποίο ήταν ένα παλιό έθιμο. Εδώ υπάρχει ένας ευγενής Βενετός ως διοικητής, ο οποίος έχει τον τίτλο του Προβλεπτή και κρίνει όλες τις αστικές υποθέσεις. Όμως επιτρέπονται εφέσεις για όλες τις υποθέσεις που ξεπερνούν τα 100 δουκάτα, οι οποίες εκδικάζονται στη Βενετία. Όλες οι ποινικές υποθέσεις εκδικάζονται από τον Ανακριτή (*Inquisitor*), ο οποίος εδρεύει στη Σούδα, ένα νησί σε ένα κόλπο κοντά στα Χανιά. Το έτος 1670, όταν ήλθα εδώ από τη Χαλκίδα (*Negro Ponte*) ο εκλαμπρότατος κύριος *Dominico Diedo* ήταν Προβλεπτής, ο οποίος ζούσε με μεγάλη άνεση. Είχα την τιμή να δειπνήσω μαζί του αρκετές φορές, όντας συστημένος από τον πατέρα *Emanuel*, ένα Ιησουΐτη, και τον πλοίαρχο *Beneditto Neste*, ένα Λιβοννέζο. Τον προηγούμενο τον είχα δει συχνά στο μοναστήρι των Ιησουϊτών και στο σπίτι του Άγγλου πρεσβευτή στο Γαλατά της Κωνσταντινούπολης. Τον εκτιμούσαν ιδιαίτερα, καθόσον ήταν ευρυμαθής επιστήμονας, μεγάλος ταξιδευτής και έμπειρος ιατρός. Είχε ξεχωριστό ενδιαφέρον τόσο για την Τουρκία όσο και για τη χριστιανοσύνη ολόκληρη, έχοντας ανταπόκριση με πολλούς τόπους στην Ευρώπη και την Ασία. Θα μπορούσε να φιλοξενήσει όλους τους ξένους οποιοδήποτε έθνους και οποιασδήποτε θρησκείας και μου παρουσίασε μια τόσο καλή έκθεση για τη χώρα μου που ελάχιστοι συμπατριώτες μου θα μπορούσαν να κάνουν. Ποτέ δε συζητούσε για θρησκεία ούτε έδινε τη γνώμη του σε κάποιον εκτός αν τη ζητούσε. Ο Προβλεπτής έχει το μέγαρό του στο κάστρο, μια πολύ ευχάριστη διαμονή. Πάνω από αυτό είναι ο βράχος και το κάστρο της Αγίας Ελένης, το οποίο επιβλέπει το χαμηλότερο κάστρο. Στο κάστρο αυτό μπορεί κανείς να ανέβει με σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο. Δεν υπάρχει νερό, παρά μόνον αυτό που βρίσκεται στις δεξαμενές ή μεταφέρεται μα γαϊδούρια. Εδώ υπάρχει ένας κόλπος δυτικά του Αγίου Νικολάου, ο οποίος αποκαλείται τα «Κιόνια» (*La Sciozna*), όπου υπάρχουν τα θεμέλια ενός πολύ μεγάλου ναού αφιερωμένου στον Ποσειδώνα.

¹³ Skanderberg ή Γεώργιος Καστριώτης (1405 - 1468), Αλβανός ήρωας που έμεινε ξακουστός για την αντίστασή του στους Τούρκους.

ΕΡΓΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΕΡΑΚΗ

Το εργαστήριο του Νικολάου Περάκη (και του υιού Κων/νου αργότερα) είναι ένα ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό τηνιακό εργαστήριο μαρμαρογλυπτικής. Τόσο στην περίοδο της Σμύρνης (έως το 1922) όσο και στη μεταγενέστερη της Αθήνας (Καλλιθέα) παρουσίασε μια σημαντική παραγωγή, η οποία κάλυψε κατά κύριο λόγο την εκκλησιαστική και την επιτύμβια μαρμαρογλυπτική.

Γεννημένος στα Υστερνία της Τήνου το 1871 και μέλος μιας οικογένειας κρητικής καταγωγής που είχε παράδοση στην εξόρυξη μαρμάρων και τη μαρμαρογλυπτική, πολύ νωρίς εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη, όπου μαθήτευσε κοντά στο συμπατριώτη του —σημαντικό γλύπτη της πρωτεύουσας της Ιωνίας— Ιάκωβο Μ. Ρήγο. Απ' αυτόν έμαθε τα μυστικά της τέχνης και καλλιέργησε τη δυνατότητα φιλοτέχνησης προτομών, μια ικανότητα που για τα δεδομένα της εποχής, έδινε διαβατήριο για επαγγελματική εξέλιξη, αλλά και για τη νομιμοποίηση του τίτλου του «γλύπτη». Ελάχιστοι Τηνιακοί μαρμαρογλύπτες (και ανάμεσά τους οι Ιωάννης Καρπάκης και Ευρυβιάδης Λαμπαδίτης) τόλμησαν να χρησιμοποιήσουν τον τίτλο αυτό.

Ο Αλέκος Ε. Φλωράκης έχει καταγράψει τα έργα του εργαστηρίου (1993)¹. Η έρευνα, όμως, στάθηκε κάπως τυχερή και εντόπισε ένα απρόσμενο ντοκουμέντο. Στο φάκελο της φιλοτέχνησης του ανδριάντα του Καποδίστρια (1930) στο Ιστορικό Αρχείο Ναυπλίου, στα ΓΑΚ Αργολίδας, εντοπίσαμε έντυπο κατάλογο των έργων του που είχε σταλεί

ενημερωτικά στο Δήμαρχο Ναυπλίου.

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί περιέχει τα έργα της περιόδου της Σμύρνης². Αναμφίβολα δε είναι πλήρης μιας και λείπει η προτομή του Βενιζέλου (1919)³. Ταυτόχρονα θα πρέπει να σημειώσουμε ότι όλα τα αναφερόμενα έργα είναι σίγουρα εκτελέσεις του, αλλά κάποια από αυτά (όπως τα ηρώα) έχουν φιλοτεχνηθεί από επαγγελματίες γλύπτες.

Ελπίζουμε, λοιπόν, ότι το δημοσιευόμενο έγγραφο θα βοηθήσει το μελλοντικό ερευνητή στην ολοκλήρωση του καταλόγου έργων του εργαστηρίου Νικολάου Περάκη.

Κώστας Δανούσης

¹ Αλέκου Ε. Φλωράκη, *Σχέδια Τηνιακής Μαρμαρογλυπτικής. 19ος και 20ός αιώνας*. «Φιλιπότης», Αθήνα 1993, σελ. 279 - 281, απ' όπου και η φωτογραφία. Βλέπετε και Κώστα Δανούση, *Το ηρώον των Υστερνίων Τήνου και το νότιοι καλλιτέχνες*. «Σύλλογος Υστερνιωτών Τήνου - Φιλιπότης», Αθήνα 1990 [και εφημ. Κυκλαδικόν Φως, 1991 - 1992], και «Εργα Τηνιακών στη Σάμο», *Τηνιακά Σύμμεικτα*, τχ 6 (1993), σελ. 8.

² Για την προτομή Στυλιανού Λοράντου βλέπετε εφημ. *Αστήρ της Τήνου*, αρ. 127/ 30.10. 1908.

³ *Αστήρ της Τήνου*, αρ. 428 - 111/ 16.11. 1919.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΠΕΡΑΚΗΣ

ΓΛΥΠΤΗΣ
ΟΔΟΣ ΠΑΡΙΔΟΣ 48
(ΣΤΑΣΙΣ ΧΑΡΟΚΟΠΟΥ)
ΚΑΛΛΙΘΕΑ ΑΘΗΝΩΝ

Εν Καλλιθέα τη 3 Σεπτεμβρίου 1930

Αξιότιμον κ. Δήμαρχον Ναυπλίου

Αξιότιμε κύριε,

Τολμώ δια ταύτης μου να σας παρακαλέσω, εάν εις το μέρος σας έχετε ανάγκην εργασίας εκ μαρμάρου, να με προτιμήσετε και θα είσθε εκ των προτέρων βέβαιοι, ότι και ωραιότερον και εις μικροτέραν τιμήν θα εργασθώ από κάθε άλλον τεχνίτην.

Μεθ' υπολήψεως.

Ν. Περάκης

**ΕΡΓΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΘΕΝΤΑ
ΥΠΟ Ν. ΠΕΡΑΚΗ και ΥΙΟΥ**

ΗΡΩΑ

- 1) Καστορία, Π. Μελά και Μακεδονομάχων μετά προτομής και αναγλύφων.
- 2) Καστορία, Αθ. Χριστοπούλου, ιατροφιλοσόφου. Ανδριάς μετ' αναγλύφων.
- 3) Μήλος. Ηρώων μετ' αετού υπέρ πεσότων.

ΕΡΓΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ

- 1) Σμύρνη. Αγίαν Αικατερίνην (Τέμπλον, Άμβωνα, Θρόνους).
- 2) Σμύρνη. Αγ. Ιω. Πρόδρομον (Προσκυνητάριον, Άμβωνα, Θρόνους).
- 3) Σμύρνη. Βουκόλου και Πολυκάρπου (Θρόνον και Θύραν).
- 4) Σμύρνη. Βουρνόβα. Κοίμησιν Θεοτόκου (Τέμπλον, Άμβωνα, Θρόνον).
- 5) Σμύρνη. Γκιοζτεπέ. Αγ. Παντελεήμονα (Τέμπλο).
- 6) Ν. Φώκαια. Κοίμησιν Θεοτόκου (Τέμπλον, Άμβωνα, Θρόνον).
- 7) Σάμος. Βαθύ. Αγ. Νικόλαον (Τέμπλο).

- 8) Σάμος. Άνω Βαθύ. Κοίμησιν Θεοτόκου (Τέμπλο).
- 9) Σάμος. Τηγάι. Μεταμόρφωσιν (Τέμπλο).
- 10) Σάμος. Τηγάι. Μονήν Αγίας Τριάδος (Τέμπλο, Προσκυνητάρια).
- 11) Σάμος. Παγώνδα. Αγία Τριάδα (Τέμπλο, Άμβωνα, Θρόνον).
- 12) Σάμος. Κοντακέικα. Κοίμησιν Θεοτόκου (Τέμπλο).
- 13) Σάμος. Λέκαν. Αγ. Ιω. Πρόδρομον (Τέμπλο).
- 14) Σάμος. Καρλόβασι. Αγ. Ιω. Χρυσόστομον (Τέμπλο, Κωδωνοστάσιον και 4 Προσκυνητάρια).
- 15) Αγρίνιον. Αγιον Γεώργιον (Τέμπλο).
- 16) Κάλυμνος. Αγ. Νικόλαον (Τέμπλο, 4 Προσκυνητάρια, Κωδωνοστάσιον).
- 17) Κάλυμνος. Αγ. Μάμαντα (Θρόνον).
- 18) Πειραιά. Ευαγγελίστρια. (Προσκυνητάριον).
- 19) Αθήναι. Ρουφ. Αγ. Βασίλειον (Τέμπλο, Άμβωνα, Θρόνον, θύραν και 3 προτομάς).
- 20) Τήνος. Χωρ. Αρνάδος. Ανάληψις (Τέμπλο).
- 21) Χίος. Βροντάδο. Αγ. Ελεούσα (Τέμπλο και μαρμαρόστρωσιν).

**ΕΝ ΣΜΥΡΝΗ ΜΑΥΣΩΛΕΙΑ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΕΚ ΜΑΡΜΑΡΟΥ**

- 1) Γουλμ. Θώρμπεν μετ' αγάλματος ολογλύφου.
- 2) Περικλ. Αλιφέρη μετά προτομής.
- 3) Δημητρ. Γιοβάνοβιτς μετά προτομής.
- 4) Φιλίππου Λαρέλη μετά δύο προτομών.
- 5) Ιω. Σεβαστοπούλου μετά δύο προτομών.
- 6) Ιω. Κιλμάνογλου μετά δύο προτομών.
- 7) Διον. Κιοκπάσογλου μετά δύο προτομών.
- 8) Γεωρ. Κακαρέλη μετά προτομής.
- 9) Γεωρ. Παπάζογλου μετά προτομής.
- 10) Βασ. Κεσίσογλου μετά προτομής.
- 11) Συμ. Συμεώνογλου μετ' αγάλματος.
- 12) Ησαΐα Ισιλιάν μετά προτομής.
- 13) Αρακέλ Τσακυριάν μετά προτομής.
- 14) Καραμπέτ Παπαζιάν μετά προτομής.
- 15) Βίλλιαμ Σώτον μετά προτομής.
- 16) Αναστ. Μουράτογλου μετά προτομής.
- 17) Στυλ. Λοράνδρου μετά προτομής.
- 18) Προδρομ. Κασάπογλου μετά προτομής.
- 19) Ιω. Χριστάκη μετά προτομής.
- 20) Βάζερ, άγγλου διδασκάλου μετά προτομής.
- 21) Βιτάλ αρχιτέκτονος μετά προτομής.
- 22) Βασ. Σαββοπούλου μετά προτομής.
- 23) Αντων. Γαβρηλίδου μετά προτομής.
- 24) Γρηγ. Γεωργιάδου μετά προτομής.
- 25) Αθαν. Πολάτογλου μετά προτομής.
- 26) Αγκόπ Μπακιρτζιάν μετά προτομής.
- 27) Αλεξ. Μπουτούρογλου μετά προτομής (Άδανα Μ. Ασίας).
- 28) Αλεξ. Πασχάλη μετά προτομής (Βαθύ Σάμου).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΠΕΡΑΚΗΣ

ΓΛΥΠΤΗΣ
ΟΔΟΣ ΠΑΡΙΔΟΣ 48
(ΣΤΑΣΙΣ ΧΑΡΟΚΟΠΟΥ)
ΚΑΛΛΙΘΕΑ - ΑΘΗΝΩΝ

Έν Καλλιθέα τῆ 3. Σεπτεμβρίου 1930

Κ. Μ. Δημερτζιάν Κωνσταντίνου

Αξιότιμε Κύριε
Ταπεινά διακαίτημον τὰ σὰι παρακαλοῦσά τὰν εἰς
τὸ μίμνησθαι ἕκαστου ἀνάγκη ἐργασίαι ἐκ μαρ-
μαροῦ. τὰ μὲν προτιμῶσται, μὲν δὲ εἶναι αἰ τῶν
προτερῶν κειμένων, αὐτὴν καὶ ὑπαιτιώτεροι σχεδὸν
εἶναι εἰς μίμνησθαι τῶν δὲ ἀργασιῶν αὐτῶν
εἰσὶν αἰμαί τεχνίτην.

Μετ' ὑπαδείξεως
Νικολάου Περάκη

Μαρία Μιλτ. Πρωτοπαπά

ΤΟ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΙΕΡΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΤΗΝΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΟΥ*

Στην Χώρα της Τήνου, στο βόρειο άκρο της πόλης δεσπόζει ο ναός της Ευαγγελίστριας. Οι δύο κάθετοι στην παραλία δρόμοι, οι λεωφόροι Ευαγγελίστριας και Μεγαλόχαρης αντίστοιχα, οδηγούν στο ναό. Ο ναός¹ που αποτελεί ένα αρχιτεκτονικό κομψοτέχνημα, περιμετρικά διατρέχεται από κτίσματα, τα οποία χρησιμοποιούνται για τις διάφορες λειτουργικές και διοικητικές ανάγκες του Ιδρύματος και στεγάζουν σημαντικές καλλιτεχνικές συλλογές².

Κοινός τόπος των περισσότερων μελετητών, που ασχολήθηκαν με την Τήνο, είναι ο ιδιαίτερος ρόλος που διαδραμάτισε το Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα της Ευαγγελίστριας Τήνου (Π.Ι.Ε.Τ.) σε όλους τους τομείς της ζωής του νησιού, με έντονη εκπαιδευτική, θρησκευτική και φιλανθρωπική δράση³. Το Π.Ι.Ε.Τ. από νωρίς προέβη σε μια σειρά από ενέργειες που σχετίζονται με τη διαμόρφωση της καλλιτεχνικής πορείας της Τήνου, ενισχύοντας και αναδεικνύοντας τον τομέα της τέχνης και το έργο των Τηνίων καλλιτεχνών. Μέσα από μια ανασκόπηση στην ιστορία του Π.Ι.Ε.Τ. από το 1825 έως τη σύσταση του νέου Οργανισμού του Ιδρύματος, που ψηφίστηκε από την Διοικούσα Επιτροπή κατά την 52/2001 συνεδρίασή της, παραθέτονται τα στοιχεία εκείνα που αναδεικνύουν τη σημαντική προσφορά του στην καλλιτεχνική ανάπτυξη του νησιού.

Πρώτη πράξη του σημερινού Π.Ι.Ε.Τ. θεωρείται δυνητικά το διάγγελμα του Αρχιερέως Γαβριήλ, στις 29 Νοεμβρίου 1822, προς τον λαό της Τήνου, για τη σύσταση Επιτροπής με σκοπό τη δρομολόγηση των ανασκαφών για την εύρεση της Αγίας Εικόνας⁴. Η πρώτη Επι-

* Το κείμενο αυτό αποτελεί τμήμα της διπλωματικής εργασίας της δ. Μαρίας Μιλτ. Πρωτοπαπά με τίτλο «*Η ζωή και το έργο των Τηνίων καλλιτεχνών. Ζητήματα τεκμηρίωσης και ερμηνείας του Μουσείου Τηνίων Καλλιτεχνών και της Πινακοθήκης δωρεάς Αθ. Παπαδοπούλου του Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελίστριας Τήνου*», η οποία παρουσιάστηκε στο Τμήμα Μουσικοπαιδαγωγικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας το 2005.

¹ Ο ναός που υπάρχει σήμερα ανεγέρθηκε με σχέδια του αρχιτέκτονα Ευστρατίου από την Σμύρνη και θεωρείται το πρώτο αξιόλογο αρχιτεκτονικό μνημείο του απελευθερωμένου ελληνικού έθνους. Πρβλ. Γεωργίου Κ. Γιαγκάκη, *Κυκλάδες. Τήνος: χθές και σήμερα*, εκδ. «Τουμπής», χ.χ., σελ. 58.

² Γεωργίου Ι. Δωρίτζα, *Οι Τήνιοι Καλλιτέχνες και τα μουσεία της Τήνου*, Αθήνα 1979.

³ Πρβλ. Ιωάννου Ν. Καρδαμίτση, *Ιστορία του εν Τήνω Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελίστριας*, εκδ. Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελίστριας Τήνου, Σύρος 1952, σ.32-61, και αρχιμανδρίτη Νικολάου Πρωτοπαπά, *Η Παναγία της Τήνου. Ιστορία και τέχνη*. Αθήνα 1982², σελ. 81 επόμ.

⁴ Οι ανασκαφές ξεκίνησαν ήδη από το Σεπτέμβριο του 1822 στο σημείο που είχε υποδείξει «η Κυρία των Αγγέλων», σε όραμα στην Μοναχή Πελαγία (23 Ιουλίου 1822), και έφεραν στο φως τα ερείπια ναού. Καθώς η εικόνα δεν είχε βρεθεί ακόμη, επικράτησε απογοήτευση στο νησί, που σήμανε το

τροπή αποτελείτο από τους Σταματέλλο Καγκάδη, Γεώργιο Περίδη, Αντώνιο Καλλέργη και Γεώργιο Χατζή - Σιώτο. Οι Επίτροποι αυτοί συνέταξαν και εφάρμοσαν τον πρώτο Κανονισμό Διοικήσεως⁵ του Ιερού Προσκυνηματος την 2α Ιανουαρίου του 1825, η οποία θεωρείται και η επίσημη ημερομηνία ίδρυσης του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Ο Κανονισμός αυτός αναφέρει τους κανόνες διοικήσεως και διαχειρίσεως⁶ του Ιδρύματος και χαρακτηρίζεται ως η «Διαθήκη των Κτητόρων»⁷. Η «Διαθήκη των Κτητόρων» αναγνωρίστηκε με το Βασιλικό Διάταγμα της 19ης Δεκεμβρίου του 1888.

Η Επιτροπή διοίκησης της Μεγαλόχαρης Τήνου, από τα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της αντιλήφθηκε την ανάγκη του έθνους για εκπαίδευση, ώστε να ανασυσταθεί ο «πληρωμένος» ελληνικός πολιτισμός από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο αείμνηστος Ιωάννης Καρδαμίτσης αναφέρει την καλλιτεχνία ως ένδειξη για την πρόοδο του πολιτισμού κάθε έθνους και ότι τα μέλη της Διοικούσας Επιτροπής είχαν συναίσθηση αυτού του γεγονότος⁸. Από το 1835 συνιστάται η Βιβλιοθήκη του Ιερού Ναού. Μεταξύ του 1839-1840⁹ ιδρύεται στην Τήνο Σχολή Μουσικής και το Ιερό Κατάστημα ενισχύει οικονομικά το κράτος για την ανέγερση του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το 1845 ο Λύσανδρος Καντατζόγλου¹⁰ στέλνει συστατική επιστολή προς τη Διοικούσα Επιτροπή, ζητώντας τη φροντίδα της για τον ταλαντούχο Τήνιο μαθητή του Πολυτεχνείου Ιωάννη Βιδάλη, που διαπρέπει στην λιθοξοΐα. Και συνιστά την ενθάρρυνση από την πλευρά του νησιού και του Ιερού Καταστήματος ειδικότερα, ώστε οι νέοι της Τήνου να μετέχουν σε αυτή την τέχνη που δείχνουν μια έμφυτη υπεροχή σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες. Η Επιτροπή δέχεται το αίτημα και κάπου εκεί μπορούν να αναζητηθούν οι ρίζες του θεσμού των υποτροφιών¹¹ που θα ακολουθήσει με τα άρθρα 1 και 2 του υπ' αριθμόν 10448 Θεσπίσματος της Εθνοσυνέλευσης του 1863. Σύμφωνα με αυτό, με δαπάνη του Ταμείου του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. μπορούν να χορηγηθούν δέκα υποτροφίες σε νέους, άπορους, ευφυείς και χρηστοήθεις, οι οποίοι αισθάνονται στους εαυτούς τους μια κλίση για την εκμάθηση οποιασδήποτε

τέλος των ανασκαφών. Στο μεταξύ η Τήνος άρχισε να μαστίζεται από επιδημία πανώλης, γεγονός που συνδέθηκε με την παύση των ανασκαφών για την εύρεση της Αγίας Εικόνας. Μετά το διάγγελμα της 29ης Νοεμβρίου 1822 οι ανασκαφές συνεχίστηκαν και αποφασίστηκε η ανέγερση ναού στα ερείπια του παλιού. Την 30η Ιανουαρίου του 1823 ήρθε στο φως η εικόνα του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Πρβλ. Νικολάου Σακελλιώνας, Σταύρου Φιλιππίδου, *Ιστορία του εν Τήνω Ιερού Ναού του Ιδρύματος της Ευαγγελίστριας*, εν Ερμούπολει Σύρου 1928, και Ιωάννου Καρδαμίτση, ό.π., σ.12-15.

⁵ Πρβλ. Σακελλιώνας, Φιλιππίδου, ό.π., σ. 13.

⁶ Πρβλ. Ιωάννου Καρδαμίτση, ό.π., σ. 21-23.

⁷ Πρβλ. Ευαγγέλου Φωσκόλου, «Οι Κανόνες Διοικήσεως και Διαχειρίσεως του Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελίστριας Τήνου από της συστάσεως του μέχρι σήμερα», στο *Ημερολόγιον της Μεγαλόχαρης 1973*, σ. 233-245.

⁸ Πρβλ. Ιωάννου Καρδαμίτση, ό.π., σ. 41.

⁹ Πρβλ. Ι.Γ.Κ.(.), «Η παρουσία του Ιερού Ιδρύματος εις τον κοινωνικό και πολιτιστικόν τομέα κατά την 150ετιάν», στο *Ημερολόγιον της Μεγαλόχαρης 1973*, σ. 109-114.

¹⁰ Πρβλ. Σακελλιώνας, Φιλιππίδου, σ. 311-312.

¹¹ Πρβλ. Σακελλιώνας, Φιλιππίδου, σ. 311-318, και Δημητρίου Σιώτου, «Η συμβολή των υποτροφιών του ΠΙΙΕΤ στην ανάδειξη Τηνίων καλλιτεχνών» στο *Τήνος: Τα Έξω Μέρη*, «Εταιρεία Τηνιακών Μελετών», Αθήνα 2002, σελ. 121 - 138.

κοινωφελούς τέχνης, μηχανικής ή καλλιτεχνικής. Η εκπαίδευσή τους θα γίνεται στο Πολυτεχνείο. Το άρθρο 2 συνεχίζει με τη σημείωση, ότι κατά το τέλος των σπουδών των υποτρόφων από το Πολυτεχνείο και με γνώμονα την κρίση των καθηγητών, η υποτροφία παρατείνεται για δύο έως τέσσερα έτη με σκοπό, στη συνέχεια, την αποστολή τους στην Ευρώπη για την τελειοποίησή τους. Από τότε πλήθος καλλιτεχνών υπήρξαν υπότροφοι του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Ανάμεσα σε αυτούς, όσον αφορά τους καλλιτέχνες που διακρίθηκαν στη Ζωγραφική, υποτροφία έλαβαν το 1866 ο Νικηφόρος Λύτρας, το 1871 Νικόλαος Γύζης, το 1872 ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, το 1880 ο Νικόλαος Λούβαρης και το 1893 ο Νικόλαος Λύτρας. Όσον αφορά τους δεξιότεχνες της Γλυπτικής το 1864 ο Γεώργιος Βιδάλης και ο Δημήτριος Φιλιππότης, το 1871 ο Γιαννούλης Χαλεπάς, το 1883 ο Λάζαρος Σώχος¹², και άλλοι πολλοί.

Το 1930 και με πρωτοβουλία της Αδελφότητας των Τηνίων εν Αθήναις ιδρύεται το Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών¹³, το οποίο φιλοξενείται έως και σήμερα στις εγκαταστάσεις του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Το 1955 με την οικονομική υποστήριξη πάλι του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. ιδρύεται το Προπαρασκευαστικό Σχολείο Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου. Την τριετία 1957-1960 ανακαινίζονται οι αίθουσες της νότιας πτέρυγας του κτιριακού συγκροτήματος του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. και διαρρυθμίζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξευρεθεί χώρος για να ιδρυθεί το 1961 η Πινακοθήκη, η οποία θα στεγάσει τη δωρεά του Αθανασίου Παπαδόπουλου. Το 1963 ιδρύεται το «Μουσείο ξυλογλύπτων» του Αντωνίου Σώχου. Το διάστημα 1964-1969 φιλοτεχνούνται και τοποθετούνται προ των πυλών του συγκροτήματος του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. προτομές των πλέον διασήμων Τηνίων Καλλιτεχνών, επανιδρύεται η Βιβλιοθήκη και καθιερώνεται η πρόσκληση επιστημόνων για διαλέξεις και ομιλίες προς τον λαό της Τήνου. Το 1966 ιδρύεται η έκθεση κειμηλίων και εικόνων¹⁴ και δύο χρόνια αργότερα το 1968 η Θεομητορική έκθεση. Στη διετία 1970-1972 διευρύνεται το Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών και ιδρύεται Σχολή Βυζαντινή Μουσικής ως παράρτημα του Ωδείου Πειραιώς.

Μέσα από αυτή τη σύντομη αναφορά¹⁵ προβάλλει εύγλωττα η καλλιτεχνική και εκπαιδευτική δράση του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Η προσφορά του μπορεί να χαρακτηριστεί σπουδαία αναφορικά με τις πρώτες δεκαετίες μετά την «Απελευθέρωση», κινούμενη από ειλικρινές ενδιαφέρον για την πνευματική και καλλιτεχνική πρόοδο και προκοπή του νησιού.

Το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. σήμερα λειτουργεί ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.)¹⁶. Στο άρθρο 1 του νέου Οργανισμού του αναφέρεται ότι 'Ίδρυμα¹⁷ «έχει διαμορφωθεί σε πολύμορφο οργανισμό ευαγούς εθνικού καθιδρύματος με την ανάληψη απ' αυτό ποικίλων

¹² Πρβλ. Γεωργίου Ι. Δώριζα, ό.π., σ. 125-129.

¹³ Για την ίδρυση του ΜΤΚ βλέπετε Γεωργίου Ι. Δώριζα, *Οι Τήνιοι Καλλιτέχνες...*, ό.π., σελ. 139 - 144· Αλεξάνδρας Γουλάκης - Βουτυρά, *Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών. Κατάλογος Συλλογής Γλυπτών*. Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 14 - 15, και Αντωνίου Ι. Μοσχωνά, *Η εκατονταετής ιστορία της "Αδελφότητας Τηνίων" εν Αθήναις (1876 - 1976)*, «Αδελφότητα Τηνίων εν Αθήναις», Αθήνα 2007, σελ. 143 επόμ.

¹⁴ Η οποία μέχρι το 1971 ονομάζεται αίθουσα Βυζαντινού Μουσείου.

¹⁵ Τα στοιχεία έχουν αντληθεί από την Επετηρίδα του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. 1823-1971, εκδ. Π.Ι.Ι.Ε.Τ., 1971, και το *Ημερολόγιον της Μεγαλόχαρης 1973*, εκδ. Π.Ι.Ι.Ε.Τ., 1973.

¹⁶ Σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 349/1976 (ΦΕΚ 149, Α') και τις τροποποιήσεις στο άρθρο 8 του νόμου 2740/1999 (ΦΕΚ 186, Α').

¹⁷ Πρβλ. Οργανισμός του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. (52/2001), Μέρος Πρώτο: Διάρθρωση-Αρμοδιότητες, Κεφάλαιο Α': Σκοπός (άρθρο 1, 2, σ. 7-9).

όσων κοινωφελών έργων και δραστηριοτήτων σε όλη την ελληνική επικράτεια...». Ο σκοπός του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. αφορά συνοπτικά: α) Τη διαφύλαξη της θαυματουργού Εικόνας της Μεγαλόχαρης, β) Τη διάδοση και διδασκαλία της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης και εκκλησιαστικής παράδοσης, γ) Την υπόμνηση της παρουσίας και προσφοράς του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. προς το Ελληνικό Έθνος και την Ορθόδοξη Εκκλησία, δ) Την άσκηση φιλανθρωπικού έργου, ε) Τη χορήγηση υποτροφιών σε νέους απόρους και χρηστοίθεις, στ) την οικονομική ενίσχυση της αναπτυξιακής δραστηριότητας των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) της Τήνου, ζ) Την έρευνα, μελέτη και προβολή της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης και παράδοσης, της Βυζαντινής Μουσικής και Αγιογραφίας, και η) Την παροχή οικονομικών ενισχύσεων ή βοηθημάτων σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα που έχουν πληγεί από φυσικές καταστροφές.

Στους σκοπούς που εκτίθενται στη συνέχεια καταφαίνεται το ενδιαφέρον του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. για την πολιτιστική και καλλιτεχνική ανάπτυξη του νησιού, γι' αυτό και αναφέρονται αναλυτικά:

θ) 1) Την επιχορήγηση του συσταθέντος από το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. στην Τήνο κοινωφελούς Ιδρύματος πολιτιστικού - μορφωτικού σκοπού, «Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού», 2) Την οικονομική ενίσχυση των δημοσίων, εκκλησιαστικών και ιδιωτικών μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα φορέων (σωματείων, συλλόγων, ιδρυμάτων κλπ) εθνικού, θρησκευτικού, μορφωτικού, εκπαιδευτικού, αθλητικού και καλλιτεχνικού σκοπού για την απ' αυτούς ανέγερση, συντήρηση, ανακαίνιση εκκλησιών, σχολείων, μνημείων, έργων τέχνης, ιστορικών χώρων, την εκτέλεση πολιτιστικών, αθλητικών και πολιτισμικών έργων και δραστηριοτήτων, οι οποίοι φορείς αποδεδειγμένα έχουν ως καταστατικό σκοπό την εκτέλεση των ως άνω έργων, εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων εντός και εκτός της νήσου Τήνου ή αναφέρονται σε αυτήν. 3) Την ετήσια χορηγία του Προπαρασκευαστικού και Επαγγελματικού Σχολείου Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου,

ι) Την έρευνα, μελέτη, προστασία, αναβάθμιση και αξιοποίηση σημαντικών πολιτισμικών κεφαλαίων του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., όπως της Βιβλιοθήκης, του Ιστορικού Αρχείου, των καλλιτεχνικών συλλογών, των εθνικής και ιστορικής αξίας έργων τέχνης κλπ, καθώς επίσης την έρευνα και μελέτη της ιστορίας και του πολιτισμού της Νήσου Τήνου, με εκδόσεις κάθε μορφής, παραγωγή και διάθεση με αντάλλαγμα ή μη ταινιών, τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών προγραμμάτων, βιβλίων κλπ, με οργάνωση εκθέσεων (μόνιμων, εποχιακών, κινητών), συνεδρίων, βράβευση βιβλίων και άλλων πνευματικών - καλλιτεχνικών εκδηλώσεων¹⁸.

Τέλος, το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. —πιστό στο καθήκον της πνευματικής και καλλιτεχνικής ενδυνάμωσης του νησιού— έχει αναπτύξει μια πλούσια εκδοτική δραστηριότητα με σημαντικές εκδόσεις καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος, με κεντρικό άξονα τον τηνιακό πολιτισμό και τους Τήνιους καλλιτέχνες. Οι περισσότερες από αυτές τις εκδόσεις υπάρχουν στη Βιβλιοθήκη του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., μαζί με άλλες σπάνιες και εξαντλημένες εκδόσεις γύρω από την νεοελληνική τέχνη και τους Τήνιους καλλιτέχνες, πολύτιμα εργαλεία για τη μελέτη και την έρευνα.

Το Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών.

Σήμερα το Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών (Μ.Τ.Κ.), στεγάζεται στο κτιριακό συγκρότημα του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., σε μια διευρυμένη αίθουσα 120 τμ της ανατολικής πτέρυγας, στον πρώτο ό-

¹⁸ Πρβλ. Οργανισμός του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. (52/2001), σ. 7-9.

ροφο. Ανήκει στη δικαιοδοσία του Ιδρύματος και διοικείται από την εκάστοτε Διοικούσα Επιτροπή του, η οποία είναι υπεύθυνη για το Μουσείο. Οι συλλογές μπορούν να διακριθούν στη συλλογή γλυπτών¹⁹ και στη συλλογή ζωγραφικών έργων τέχνης Τηνίων καλλιτεχνών. Στη συλλογή των γλυπτών υπάρχουν έργα των Αδελφών Φυτάλη, Γεωργίου Βιτάλη, Ιωάννη Βιτάλη, Δημητρίου Φιλιππότη, Γιαννούλη Χαλεπά, Ιωάννη Λαμπαδίτη, Λαζάρου Σώχου, Ιωάννη Κουλουρή, Νικολάου Κουβαρά, Ιωάννη Βούλγαρη, Τηλέμαχου Γύζη, Αντωνίου Σώχου, Νικολάου Στεργίου, Λουκά Δούκα, Γεωργίου Βαμβακά, Λαζάρου Λαμέρα, Λάμπρου Διαμαντόπουλου και αγνώστου καλλιτέχνη. Στη συλλογή ζωγραφικών έργων ανήκουν έργα των Νικηφόρου Λύτρα, Νικολάου Γύζη, Νικολάου Λύτρα, Περικλή Λύτρα, Νικολάου Λούβαρη, Εμμανουήλ Λαμπάκη, Ματθαίου Ρενιέρη, Γεωργίου Ροϊλού, Κλεονίκης Ασπιώτου και Επαμεινώνδα Θωμόπουλου²⁰. Το Μ.Τ.Κ. απασχολεί έναν τακτικό υπάλληλο.

Το Μ.Τ.Κ. ιδρύθηκε το 1930 με πρωτοβουλία και δαπάνη της Αδελφότητας των Τηνίων εν Αθήναις²¹ και του Π.Ι.Ε.Τ., με σκοπό την συγκέντρωση έργων των Τηνίων καλλιτεχνών. Όπως προέκυψε από τα στοιχεία του Αρχείου, η Αδελφότητα Τηνίων με επιστολή προς το Π.Ι.Ε.Τ. στις 5 Ιουνίου του 1926²², εκδηλώνει την επιθυμία να περισυλλέξει, να προστατεύσει και να περιφρουρήσει κάποια πρωτότυπα έργα των Τηνίων καλλιτεχνών Γιαννούλη Χαλεπά και Λαζάρου Σώχου, που βρίσκονται και φυλάσσονται στο Πολυτεχνείο από τον καλλιτέχνη και καθηγητή κ. Θωμόπουλο και προορίζονται για το Μουσείο που πρόκειται να ιδρυθεί στην πόλη της Τήνου, ζητώντας από το Ίδρυμα κάποιο χώρο κατάλληλο να τα διαφυλάξει. Κάπου εκεί μπορεί να τεθεί η αφετηρία της συγκρότησης των συλλογών του Μ.Τ.Κ. και ο σκοπός της ίδρυσης του Μουσείου. Στις 15 Μαρτίου του 1928²³, το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων γνωστοποιεί με έγγραφό του προς το Π.Ι.Ε.Τ., τη διοργάνωση έκθεσης των έργων του Νικολάου Γύζη στην Αθήνα (Ιλίου Μέλαθρον) από την Εταιρεία των Φιλοτέχνων, με σκοπό να γίνει το έργο του γνωστό στους Έλληνες και να παραμείνουν τα έργα στην Ελλάδα. Τονίζοντας ότι το Π.Ι.Ε.Τ. δεν πρέπει μείνει αδιάφορο, ζητά να ψηφιστεί έκτατη πίστωση 200.000 δρχ, με σκοπό την αγορά έργων του Νικολάου Γύζη που στο μέλλον θα μπορούσαν να κοσμήσουν το μελλοντικό Μ.Τ.Κ. Από τα έργα του Νικολάου Γύζη που υπάρχουν σήμερα στην συλλογή του Μ.Τ.Κ. δεν υπάρχουν στοιχεία που να μαρτυρούν την απόκτηση τους, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα.

Για τη συγκρότηση των συλλογών το πλήθος των εγγράφων του Αρχείου επιτρέπει να σχηματιστεί η άποψη ότι τα περισσότερα έργα φτάνουν στο Μ.Τ.Κ. κυρίως από δωρεές²⁴ των ίδιων των καλλιτεχνών και των συγγενών τους και σπανιότερα από αγορές, γεγονός που

¹⁹ Πρβλ. Αλεξάνδρας Βουτυρά - Γουλάκη, *Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών. Κατάλογος Συλλογής Γλυπτών*, εκδ. Π.Ι.Ε.Τ., Θεσσαλονίκη 1990.

²⁰ Ο Επαμεινώνδας Θωμόπουλος δεν είναι Τήνιος στην καταγωγή, τρία έργα του όμως φιλοξενούνται στο Μ.Τ.Κ., πιθανώς δωρίθηκαν. Σύμφωνα με το Βιβλίο Αποσκευής 1971-1994 (αρ.φ: 120, 9/8/2001), εισήλθαν τρία έργα του Επ. Θωμόπουλου.

²¹ Η Αδελφότητα Τηνίων εν Αθήναις, είναι σύλλογος που η δράση του χρονολογείται από το 1876, δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην προβολή και τη διάσωση του έργου των Τηνίων καλλιτεχνών. Η Αδελφότητα συνεχίζει τη δράση της μέχρι και σήμερα και στεγάζεται σε ιδιόκτητο κτίριο επί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας στην Αθήνα.

²² Αρχείο Π.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 248, Δ/8, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1926.

²³ Αρχείο Π.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 140, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1928.

συντελεί στην ύπαρξη μιας ανομοιογένειας των εκθεμάτων, καθώς κριτήριο για την συγκέντρωση των συλλογών είναι μόνο η τηνιακή καταγωγή των καλλιτεχνών ή έργα που αφορούν την Τήνο. Για τις δωρεές μεριμνούν τόσο η Αδελφότητα Τηνίων εν Αθήναις όσο και το Π.Ι.Ι.Ε.Τ.²⁵ με περισσή φροντίδα και πρόδηλο ενδιαφέρον, όπως χαρακτηριστικά διαφαίνεται στην επιστολή προς τον Υπουργό Πρωτεύουσας στις 25 Απριλίου του 1937²⁶, με σκοπό να πλουτισθεί το Μουσείο... με όσον το δυνατό δια περισσοτέρων έργων, πάντως Τηνίων Καλλιτεχνών..., έτσι ώστε να παρέχεται στους προσκυνητές μια ακόμη ψυχαγωγία σε έναν άλλο ναό, εκεί που απεικονίζεται η υψηλότερα και ωραιότερα έκφραση της ανθρώπινης διάνοιας. Κατά το 1937 το Μ.Τ.Κ. αριθμεί 50 περίπου έργα ζωγραφικής και γλυπτικής. Το 1939, σε ευχαριστήρια επιστολή του Προέδρου της Διοικούσας Επιτροπής του Π.Ι.Ι.Ε.Τ.²⁷ χαρακτηρίζεται ως μια εκ των καλύτερων εκθέσεων έργων συγχρόνου τέχνης στην Ελλάδα. Τα έργα είναι καταγεγραμμένα στα βιβλία αποσκευής του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., χωρίς όμως να υπάρχει κάποια συστηματική και λεπτομερής καταγραφή τους, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί προσπάθεια ταξινόμησης ή τεκμηρίωσης.

Για τον τρόπο που εκτίθενται τα έργα μπορούμε να πούμε ότι δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη πρακτική έκθεσης²⁸, ο χώρος είναι ενιαίος και τα γλυπτά συνυπάρχουν με τους ζωγραφικούς πίνακες. Στο Αρχείο υπάρχει μια μικρή μελέτη με ένα σκαρίφημα της κάτοψης της αίθουσας του Μουσείου για την τοποθέτηση 12 γλυπτών στο χώρο από τον Αντώνιο Σάχο στις 4 Ιουνίου του 1964²⁹. Στα 1965, σύμφωνα με την αλληλογραφία του Αρχείου, γίνεται μια προσπάθεια συστηματική για να τοποθετηθούν επεξηγηματικές πινακίδες³⁰ στα έργα σε τρεις γλώσσες. Ένα χρόνο αργότερα, στα 1966, φαίνεται να γίνεται και δανεισμός έργων³¹ από τη συλλογή του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, γεγονός που αφή-

²⁴ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 942, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1936 4 Σεπτεμβρίου 1936, απόφαση δωρεάς πινάκων και φωτογραφικών μεγεθύνσεων των Τηνίων Καλλιτεχνών, Γύζη, Λύτρα, Χαλεπά κλπ, από την Α΄ Παγκυκλαδική Έκθεση.

²⁵ Πρβλ. Πάμφιλου Αλαβάνου, τ. Προέδρου του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., *Τα πεπραγμένα της Επιτροπής του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. επί της προεδρίας του Παμφ. Αλαβάνου(1964-70, 1970-73)*, εκδ. «Τήνος», χ.τ.χ., σ. 45-46, 52-61 (αλληλογραφία για την απόκτηση έργων του Ν. Γύζη).

²⁶ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 687, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1937. Στην επιστολή αυτή το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. ζητά από το Υπουργείο Συγκοινωνίας, να μεσολαβήσει ώστε το Μ.Τ.Κ. να αποκτήσει τα προπλάσματα από τα έργα των Τηνίων Καλλιτεχνών που κοσμούν το Πεδίο του Άρεως.

²⁷ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 1605, Δ/8, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1939. Επιστολή της 21ης Δεκεμβρίου του 1939 προς τον Στέφανο Παρίση, που ενημερώνει παράλληλα ότι το Μ.Τ.Κ. έχει ταξινομηθεί «κατά το πλέον καλό τρόπο».

²⁸ Με τον όρο πρακτική έκθεσης εννοείται ότι η τοποθέτηση των αντικειμένων έχει γίνει με κάποια κριτήρια, π.χ. θεματικά, χρονολογικά, κλπ.

²⁹ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 1276, Δ/8, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1964.

³⁰ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 2848, Δ/8, και 3650, Δ/8, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1965. Αλληλογραφία μεταξύ Π.Ι.Ι.Ε.Τ. και του Ιωάννη Τερζόπουλου για τις επεξηγηματικές πινακίδες, και σημεία που χρειάζονται επανεξέταση όπως το μέγεθος, η στοίχιση, κλπ.

³¹ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 3490, Δ/8 και 3699, Δ/8, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1966. Έγγραφο γνωστοποίησης και παραχώρησης δανεισμού τριών έργων προς το Π.Ι.Ι.Ε.Τ., των Ι. Κολέφα, «Τοπίο», 65 x 15, και Γ. Μόσχου, «Η γειτονιά του...στον Πύργο της Τήνου» 60 x 50, και «Από την Τήνο» 55 x 70.

νε περιθώρια να γίνει εικασία και για τη διοργάνωση περιοδικών εκθέσεων.

Σχετικά με την επικοινωνία του Μουσείου με το κοινό, με έντυπα μέσα, οι πληροφορίες έρχονται πάλι από το Αρχείο του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., όπου βρέθηκε ένας χειρόγραφος κατάλογος, χωρίς χρονολογία³², των έργων γλυπτικής και ζωγραφικής του Μ.Τ.Κ., στα ελληνικά, αγγλικά και γαλλικά από την Κατίνα Λιαρούτσου, με σύντομο σχολιασμό για κάποια από τα έργα και συνολικό αριθμό έργων 88. Σε επιστολή της 12ης Αυγούστου 1970³³ ο Ν. Ζίας αναφέρει ότι αποστέλλει στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. τον κατάλογο³⁴ που του είχε ζητηθεί να συντάξει, με συνολικό αριθμό εκθεμάτων 85, ο οποίος κατά τον ίδιο είναι ελλιπής, καθότι δεν μπόρεσε να βρει στοιχεία για κάποιους καλλιτέχνες. Ενώ το 1990 συγκροτείται ο πρώτος επίσημος κατάλογος του Μ.Τ.Κ. της συλλογής των γλυπτών από την Αλεξάνδρα Βουτυρά-Γουλάκη που αριθμεί τη συλλογή των γλυπτών περίπου στα 120, συμπεριλαμβάνοντας και τα γλυπτά του Αντωνίου Σώχου, τα οποία εκτίθενται στο «Μουσείο Ξυλογλύπτων». Στην επιτόπια έρευνα που διενεργήθηκε στις 19.10.2004, το σύνολο των εκτιθεμένων ζωγραφικών έργων του Μ.Τ.Κ. ανέρχεται σε 26.

Η Πινακοθήκη της δωρεάς του Αθανασίου Παπαδόπουλου.

Στο κτιριακό συγκρότημα του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., στη νότια πτέρυγα και δυτικά της πύλης, στεγάζεται επίσης και η Πινακοθήκη της δωρεάς του Αθανασίου Παπαδόπουλου· σε μια μακρόστενη αίθουσα 250 τμ, που διαμορφώθηκε ειδικά για να στεγάσει τη δωρεά το 1960. Νομικά ανήκει στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. και διοικητικά στη Διοικούσα Επιτροπή του Ιδρύματος. Η συλλογή των ζωγραφικών έργων αποτελείται από 120 πίνακες και πλήθος άλλων κινητών αντικειμένων και επίπλων που βρίσκονται τοποθετημένα σε ράφια ή προθήκες³⁵.

Ιδρυτική πράξη της Πινακοθήκης θεωρείται η επιστολή³⁶ του Αθανασίου Παπαδόπουλου της 29 Νοεμβρίου του 1961 προς τη Διοικούσα Επιτροπή του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., για την επισήμοποίηση της δωρεάς του προς το Ίδρυμα και τους όρους που την ακολουθούν. Οι όροι σχετίζονται με το ανεκποίητο των έργων, το αμετάθετο, να μην μεταφερθεί η συλλογή ή τμήμα της σε κάποιο άλλο μέρος, το αναλλοίωτο, να παραμείνουν τα έργα στην αρχική τους θέση όπως τοποθετήθηκαν από τον ίδιο, την ελευθερία ελέγχου από τον ίδιο ή τον ορισμένο εκπρόσωπό του οποιαδήποτε στιγμή, τη λειτουργία και συντήρηση της αίθουσας και των αντικειμένων και την τιμωρία τυχόν παραβάσεων με ανάκληση της δωρεάς. Σκοπός της δωρεάς φαίνεται να είναι η επίσκεψη του προσκυνηματικού κοινού του ναού της Ευαγγελί-

³² Πρβλ. Αλεξάνδρας Βουτυρά-Γουλάκη, ό.π., σ. 16. Αναφερόμενη στο θέμα της καταλογογράφησης των συλλογών, τοποθετεί τον κατάλογο της Κατίνας Λιαρούτσου, ο οποίος ουδέποτε δημοσιεύτηκε, στην περίοδο 1960-1965, ενώ αναφέρει την κατάρτιση ενός σύντομου καταλόγου από την Αδελφότητα των Τηνίων εν Αθήναις το 1947 και μια προσπάθεια του 1970 από το Ν. Ζία, βάση του οποίου έγινε οι αρίθμηση των έργων του Μ.Τ.Κ.

³³ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: ελλείπει, Δ/8, Φάκελος Μ.Τ.Κ. 1970.

³⁴ Πιθανότατα πρόκειται για τον κατάλογο που έχει εκδοθεί στο *Ημερολόγιον της Μεγαλόχαρης* 1973, σ. 227-233.

³⁵ Πρβλ. Γεωργίου Ι. Δωρίζα, ό.π., σ. 156-170.

³⁶ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αριθ. Πρωτ: 4779, Φάκελος ΠΙΝ, 1961.

στριας. Το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. με την υπ' αριθ. 49/1961 πράξη της Διοικούσας Επιτροπής, αποδέχεται την δωρεά και τους όρους και ανακηρύσσει τον Αθανάσιο Παπαδόπουλου ως Μέγα Δωρητή. Πρόκειται λοιπόν για μια ιδιωτική συλλογή³⁷, η οποία χαρακτηρίζεται ως πνευματικό έργο των γονέων και του ίδιου του Αθανασίου Παπαδόπουλου, χωρίς όμως να υπάρχουν στοιχεία για το πώς, από πότε, με ποίο τρόπο και γιατί συγκροτήθηκε αυτή η συλλογή.

Στο Αρχείο του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. βρίσκεται το πρωτόκολλο παραδόσεως και παραλαβής της δωρεάς που έλαβε χώρα την 26η Φεβρουαρίου του 1962. Από εκεί μπορούν να αντληθούν τα στοιχεία εκείνα που καταδεικνύουν ότι ο τρόπος που είναι εκτεθειμένα τα αντικείμενα σήμερα, είναι σύμφωνος με τις υποδείξεις του δωρητή. Υποδιαίρει την Αίθουσα σε δύο τμήματα Α' και Β' και σε ότι αφορά τους αναρτημένους πίνακες ζωγραφικής στους τοίχους για το Α' τμήμα είναι τοποθετημένοι σε μία σειρά στη νότια πλευρά, σε μία σειρά στη δυτική πλευρά σε μία σειρά στη βόρεια πλευρά, ενώ στο Β' τμήμα οι πίνακες είναι τοποθετημένοι σε διπλές σειρές, στην νότια, ανατολική και βόρεια πλευρά.

Τα έργα μοιάζουν να ασφικτιούν τοποθετημένα το ένα σχεδόν δίπλα στο άλλο, καλύπτοντας το μεγαλύτερο μέρος των τοίχων της Πινακοθήκης θυμίζοντας το ύφος en tapisserie³⁸ προηγούμενων αιώνων, αποπνέοντας παράλληλα την γοητεία του παρελθόντος.

Για την Πινακοθήκη δεν υπάρχουν πληροφορίες για την ύπαρξη κάποιων καταλόγων ή άλλων συντονισμένων προσπαθειών από την πλευρά του Μουσείου για να επικοινωνήσει με το κοινό για τα συγκεκριμένα έργα. Μεμονωμένες αναφορές έχουν γίνει από τη Μαίρη Βλαχοπούλου³⁹ και από τον Γεώργιο Δώριζα⁴⁰.

³⁷ Πρβλ. Δρανδάκη Χρύσα, «Η εξειδίκευση των ελληνικών συλλογών», *Η Καθημερινή* (Αφιέρωμα Επτά Ημέρες - Τέχνη και Αγορά), 13 Μαρτίου 2005, σ. 20-21.

³⁸ Πρβλ. Didier Maleuvre, *Museum Memories - History, Technology, Art*, Stanford University Press, Stanford, California 1999. p. 95.

³⁹ Μαίρης Βλαχοπούλου, «Η πινακοθήκη της Ευαγγελίστριας Τήνου», *Περιηγητική*, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1969, σ. 28-31, αρ.121.

⁴⁰ Πρβλ. Γεωργίου Ι. Δώριζα, *ό.π.*, σ.156-170.

ΑΝΑΚΑΛΥΨΙΣ ΟΡΥΚΤΟΥ

«Ο λοχαγός του Μηχανικού κ. Π. Βουγιούκας, ορυκτολόγος παρά τω επί των Οικονομικών υπουργείω, μεταβάς εσχάτως κατ' εντολήν του κ. υπουργού επί των Οικονομικών εις την νήσον της Τήνου, ανεκάλυψε συνεστηκός και αυτοφύες ορυκτόν του χρωμικού σιδήρου ή χρωμίτου (*chromate de Fer, chromate of Iron, chromeisenstein*) εν τοις κοιτάσμασι του οφίτου, επεκτεινομένοις από το μεταξύ Άνδρου και Τήνου στενόν καθ' όλην σχεδόν την αρκτικοδυτικήν, την αρκτικήν και την ανατολικήν παραλίαν της νήσου μέχρι του όρους Τσικνιά συμπεριλαμβανομένου και τούτου.

Εκτός των ρηθέντων οφιολίθων, παρουσιάζεται ο χρωμίτης είτε αμέσως εντός αυτών συμφυής και διεσπαρμένος, είτε εντός των ενυπαρχουσών φλεβών του στεατίτου λίθου, περιτυλισσόμενος από τούτον (την γλισχρόπετραν παρά τοις Τηνίοις καλουμένην), ή και αμίαντον λίθον, εν είδει ακανονίστων και στρογγύλων βόλων ή φωλεών ή και κορμών, παντοίου μεγέθους και βάρους, από του ενός κανταρίου και έλασσον τούτου, μέχρι των τετρακοσίων κανταρίων ζυγίζοντες έκαστον, ως είρηται, μεμονωμένοι τεμαχίου.

Επί της εκτάσεως δέκα και πέντε περίπου μιλίων, εντός της περιφέρειάς των Δήμων Πανόρμου και Περαίας της νήσου, ο ρηθείς ορυκτολόγος ενήργησε μεταλλομαστεύσεις και εκ των γενομένων ανασκαφών εις διαφόρους θέσεις, απεχούσας απ' αλλήλων, εξώρυξε ποσότητα χιλίων πεντακοσίων περίπου κανταρίων χρωμίτην αρίστης πίστητος· η δε ποσότης αύτη μετακομισθήσεται κατ' αυτάς εις μίαν των αποθηκών του εν Σύρω τελωνείου.

Το εν λόγω ορυκτόν απαντάται ότε μεν ως καθαρός χρωμικός σίδηρος, ανωμάλου υφής και στιλπνότατου μελανού χρώματος, ότε δε τιμελώδες, ροδόχρονον ή ιώδες, συγκείμενον από στεατίτην (*Talc*), άργιλλον και οξειδιον χρωμίου και τέλος με τιτανόλιθον, οξειδιον σιδήρου και οξειδιον χρωμίου ηνωμένον, παρουσιάζει μάζαν πρασίνην ή και ενίοτε υπομαίλαναν, επιχρισμένην με ωραίας πρασίνους ταινίας και στίγματα πράσινα.

Το περισπούδαστον τούτο ορυκτόν χρησιμεύει εις την κατασκευήν των ωραιωτέρων δια την χρωματοποιϊαν και την έλαιο- και υδροζωγραφικήν χρωμάτων, οίον πρασίνων, κιτρίνων, ερυθρών, ιωδών και λοιπών, άτινα ως ανεζήτητα, μεταχειρίζονται ιδίως οι ζωγραφίζοντες επί της νέλου και της πορτζελάνης.

Εκ του χρωματίτου παρασκευάζεται κατά πρότον το χρωμικόν κάλι, εξ ου παρασκευάζονται ακολούθως τα δύο ωραία αρχικά χρώματα, το πράσινον, τουτέστιν το χρωμικόν οξύ (εις ο οφείλει τον χρωματισμόν του ο σμάραγδος) και το κίτρινον ή ο χρωμικός μόλυβδος.

Όσον ανεπαρκούς ποσότητος και αν παρετηρήθη το εν λόγω ορυκτόν του χρωμίτου επί της νήσου Τήνου, όπως παρέξη διαρκή εργασίαν εις τους κατοίκους της νήσου και νέον προς το Δημόσιον πόρον, τόσον ελπίζεται μολαταύτα δια των δοθεισών οδηγιών και της γενικευθείσης παρά του κ. Βουγιούκα, εις τους κατοίκους των ρηθέντων δήμων, ιδέας και χρησιμότητος περί του ορυκτού τούτου, να εξακολουθήσωσι παρά των εντοπίων αι έρευναι και αι ανασκαφαί και να εξορυχθή ποσότης, ήτις καλύπτουσα τα γεννησόμενα έξοδα, να παρέξη και αρκετήν εις αυτούς ωφέλειαν.

Εν Αθήναις την 27 8βρίου 1861».

Σημ. Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε στην «Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος» (αρ. φ. 31 της 27.10. 1861), από την οποία και το μεταφέρουμε, αφού σχετίζεται άμεσα με τις άδειες μεταλλείων που παραχωρήθηκαν στην Τήνο την αμέσως επομένη περίοδο (βλέπετε στην επομένη σελίδα).

ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΑΔΕΙΩΝ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΤΗΝΟ ΜΕΤΑΞΥ 1862 ΚΑΙ 1905

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο για την οικονομική ιστορία της Τήνου είναι και οι παραχωρήσεις αδειών μεταλλείων που δόθηκαν μεταξύ 1862 και 1905. Τα στοιχεία προέρχονται από επίσημες πηγές και πρωτοδημοσιεύθηκαν στον «Οδηγό της Ελλάδος» του Νικολάου Ιγγλέσση έτους 1905:

Ονόματα θέσεων	Ονοματεπώνυμον ιδιοκτητών	Έτος παραχωρ.	Έκτασις μεταλλείου (στρέμματα)	Είδος μεταλλεύματος
Τσικνιάς	Υακ. Ι. Παξιμάδη, Γ. Μπούμπουλης	1872	1337,875	Χρώμιον
;	Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία (έκπτωτος)	1872	9282,890	Χρώμιον
Αλφαρέτ	Α. Δρόσος (έκπτωτος)	1872	2461,964	Χρώμιον
;	Κ.Σ. Τροχάνης, Μισ. Παξιμάδης, Παν. Ζητουνιάτης, Α.Α. Δαμάσκος, Π. Δελμούζης, Π. Δαμάσκος	1873	8712,454	Μόλυβδος
;	Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία (έκπτωτος)	1873	2707,693	Χρώμιον
Δυτικό μέρος Τσικνιάς	Γεώργιος Δρόσος (έκπτωτος)	1873	587,752	Χρώμιον
;	Αντ. Δρόσος (έκπτωτος)	1873	928,010	Χρώμιον
Αγία Μακρίνα	Κάρολος Κλέβε & Σία (έκπτωτος)	1873	4602,334	Χρωμίτης & Μαγγανίτης
Βαθειά Γούρνα	Κάρολος Κλέβε & Σία (έκπτωτος)	1873	1879,335	Χρωμίτης & Μόλυβδος
Καραμπούσα	Φιλ. Βάρβογλης	1898	416,514	Αργυρούχος μόλυβδος